

אורות התשובה

הראי"ה קוק
מהדורה בלתי מוגהת

- פרק א. תשובה טבעית, אמונית, שכלית 2
- פרק ב. תשובה פתאומית ותשובה הדרגית 3
- פרק ג. תשובה פרטית מפורשת ותשובה סתמית כללית 3
- פרק ד. התשובה הפרטית היחידית והתשובה הכללית הצבורית העולמית, בעולם ובכנסת ישראל 4
- פרק ה. הכרחיות מציאות התשובה ופעולתה באדם בעולם ובכנסת ישראל 7
- פרק ו. מציאותה ופעולתה הפנימית של התשובה בעמקי גנוי האדם והעולם וכנסת ישראל 9
- פרק ז. ערכם של הרהורי תשובה, ציורה ומחשבתה 11
- פרק ח. מכאובי החטא ויסורי התשובה ומרפא הארתה 13
- פרק ט. ערך הרצון המתגלה ע"י התשובה 16
- פרק י. הכרחיות התשובה והתורה ז"ל בכללותן ובמעלותיהן העליונות 19
- פרק יא. מקורות התשובה בכללות ההויה וברוחניותה העליונה 22
- פרק יב. השפעת התשובה על מהלכי הרוח החיים והמעשה בכלל 24
- פרק יג. ארחות תשובה רוחניות ומעשיות 28
- פרק יד. נתיבות תשובה פרטיות 31
- פרק טו. יסודות התשובה לפרט ולכלל 39
- פרק טז. שרשי התשובה ופנימיותה 43
- פרק יז. ההתגלות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחיתו בארצנו 47

פרק א. תשובה טבעית, אמונית, שכלית

את התשובה אנו מוצאים בשלש מערכות:

(א) תשובה טבעית,

(ב) אמונית,

(ג) תשובה שכלית.

בתשובה הטבעית יש שני חלקים: תשובה טבעית גופנית ותשובה טבעית נפשית. הגופנית סובבת את כל העבירות נגד חוקי הטבע, המוסר והתורה, המקושרים עם חוקי הטבע, שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה סובל מזה האדם הפרטי והכללי. ואחרי הבירור שמתברר אצלו הדבר, שהוא בעצמו בהנהגתו הרעה אשם הוא בכל אותו דלדול החיים שבא לו, הרי הוא שם לב לתקן את המצב. לשוב לחוקי החיים, לשמור את חוקי הטבע, המוסר והתורה, למען ישוב ויחיה וישובו אליו החיים בכל רענותם. המדיצינה עוסקת בזה אמנם הרבה, אבל לא נשתכללה כפי הנראה עדיין לגמרי עבודה גדולה זו, ולא נמצא עדיין הפתרון הנכון לכל שאלות התשובה הגופנית. עד כמה שיש בגבולות החיים להחזיר לאדם את כל האבוד ממנו מצד החטאים מהרסי הגוף וכחותיו. וכפי הנראה מקצוע של תשובה זו תלוי הוא, בקשר חזק, ביתר חלקי התשובה הרוחנית-הטבעית, האמונית והשכלית. יותר פנימית היא התשובה הטבעית הנפשית והרוחנית. הוא מה שקוראים "מוסר כליות". טבע הנפש האנושית הוא ללכת בדרך ישרה, וכשסר מן הדרך, כשנפל בחטא, אם נפשו עדיין לא נשחתה לגמרי, הרי החוש הזה של הישרות מדאיב את לבבו והוא מתמוגג מכאב, והוא מזדרז לשוב לתקן את המעוות, עד אשר ירגיש כי נמחה חטאו. חלק זה של התשובה הוא מסובך הרבה מאד, תלוי הוא בתנאים רבים פנימיים וחיצוניים, ויש בו כמה דרכי הטעה, שחובה היא להשמר מהם, אבל מ"מ הוא אחד היסודות, שתוכן התשובה נשען עליהם.

אחרי התשובה הטבעית באה האמונית, היא החיה בעולם ממקור המסורת והדת, שהיא עוסקת הרבה בתשובה. התורה מבטיחה לשבי פשע סליחה. חטאות היחיד והצבור נמחים ע"י תשובה. הנביאים מלאים הם דברים נשגבים ע"ד התשובה. ככלל כל ערך התוכחה התורנית בנוי הוא על התשובה האמונית. במעמקה ישנם פרטים לאין חקר, אשר אך כלליהם היסודיים דורשים הרחבת דבורים ובאורים רבים.

התשובה השכלית היא אותה שכבר רכשה לה את הטבעית והאמונית, שכבר באה למדרגה העליונה, אשר לא רק צער גופני או נפשי ורוחני, ולא רק השפעת המסורת והקבלה, אם מפחד עונש או רשם כל דבר חק ומשפט הבא מהן אל פנים הנפש, גורמים הם את התשובה, כי-אם הכרה ברורה, הבאה מהשקפת העולם והחיים השלמה, אשר עלתה למעלתה אחרי אשר התפקיד הטבעי והאמוני כבר רשמו בה יפה את רשומיה. תשובה זו, הכלולה מהקודמות, היא מלאה כבר אור אין קץ, היא באה להפך את החטאים כולם לזכיות, מכל השגיאות היא מוציאה למודים נשגבים, ומכל ההשפלות עליות נהדרות. זאת היא התשובה שעניי כל אליה נשואות. שהיא מוכרחת לבא ושסופה לבא.

פרק ב . תשובה פתאומית ותשובה הדרגית

לגבי משך זמנה, התשובה מתחלקת לשני חלקים: תשובה פתאומית, ותשובה הדרגית.

הפתאומית באה מתוך איזה ברק רוחני הנכנס בנשמה, בפעם אחת מכיר הוא את הרע ואת הכעור של החטא ונהפך לאיש אחר, וכבר מרגיש הוא בקרבו השתנות גמורה לטובה. תשובה זו באה ע"י איזו הופעה של סגולה פנימית, ע"י איזו השפעה נשמתית גדולה, שראוי לחפש את נתיבותיה בעמקי תעלומה.

וישנה תשובה הדרגית. לא בריקה הבריקה בקרבו להתהפך מן העומק של הרע אל הטוב, אלא מרגיש הוא שצריך להיות הולך ומטיב דרכיו וארחות חייו, רצונו, הלך-מחשבותיו, ובמהלכו זה הולך הוא וכובש לאט לאט את דרכי היושר, מתקן את המדות, מטיב את המעשים, מלמד את עצמו איך להתכשר יותר ויותר עד שהוא בא למעלה רמה של זכוך ותקון.

התשובה העליונה באה מהברקה של הטוב הכללי, של הטוב האלהי השורה בעולמות כולם, אור חי העולמים. נשמת כל האצילית מצטירת לפנינו בהודה וקדושתה, כמה שהלב יכול לספוג; והלא באמת הכל הוא טוב וישר כל כך, והיושר והטוב שבנו הלא הוא בא מהתאמתנו אל הכל, ואיך אפשר להיות קרוע מן הכל, פרור משונה, מופרד כאבק דק שכלא נחשב. ומתוך הכרה זו, שהיא הכרה אלהית באמת, באה תשובה בחיי הפרט ובחיי הכלל.

פרק ג . תשובה פרטית מפורשת ותשובה סתמית כללית

יש תשובה מכוונת נגד חטא מיוחד או חטאים רבים. והאדם שם חטאו נוכח פניו, ומתחרט עליו ומצטער על אשר נוקש בפה החטא, ונפשו מטפסת ועולה. עד שהוא משתחרר מהעבדות החטאית, ומרגיש בקרבו את החרות הקדושה, הנעימה מאד לנפשו הנהלאה, והוא הולך ומתרפא. וזהרי אורה של שמש החסד, חסד עליון, שולחים אליו את קויהם, והוא הולך ומתאשר, הולך ומתמלא עונג ודשן פנימי, יחד עם לב נשבר ונפש שחה מדוכאה, שהוא מרגיש בקרבו, שגם רגש זה עצמו, הנאה לו לפי מצבו, מוסיף לו עונג רוחני פנימי ושלמות אמתית. הולך הוא ומרגיש שהוא מתקרב למקור החיים, לאל חי אשר זה לא כבר היה כ"כ רחוק ממנו. נפשו הכמהה זוכרת כששון לב את עניה ומרודה הפנימיים, והיא מתמלאת רגשי תודה, בהלל וזמר היא נושאת קול: "ברכי נפשי את ד', ואל תשכחי כל גמוליו, הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי, הגואל משחת חייכי, המעטרכי חסד ורחמים, המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעורייכי, עושה צדקות ד' ומשפטים לכל עשוקים". הוי! כמה עשוקה היתה הנפש, בעוד משא החטא, קדרותו, גסותו וסבלו האיום, מונח עליה! כמה היתה ירודה וסחופה, גם אם עושר וכבוד חיצוני נפל לה לחבל! מה יועיל כל הון, אם התוך הפנימי, תוך החיים, הוא מדולדל ויבש? ומה מאושרה היא כעת בהרגישה בקרבה כי כבר נרצה עונה, כי קרבת אלהים חיה ומאירה בקרבה, כי הוקל משאה הפנימי, כי היא כבר שלמה נשיה, ואינה עוד מעושקה בעושק וטרופ פנימי, מלאה היא מנוחה ושלוה כשרה: "שובי נפשי למנוחיכי כי ד' גמל

עליכּי". וישנה עוד הרגשת תשובה, סתמית כללית. אין חטא או חטאים של עבר עולים על לבו, אבל ככלל הוא מרגיש בקרבו שהוא מדוכא מאד, שהוא מלא עון, שאין אור ד, מאיר עליו, אין רוח נדיבה בקרבו, לבו אטום, מדותיו ותכונות נפשו אינן הולכות בדרך הישרה והרצויה, הראויה למלאת חיים הגונים לנפש טהורה. השכלתו היא גסה, רגשותיו מעורבבים בקדרות וצמאון שמעורר לו געול רוחני, מתביש הוא מעצמו, יודע הוא כי אין אלוה בקרבו, וזאת היא לו הצרה היותר גדולה, החטא היותר איום, מתמרמר הוא על עצמו, אינו מוצא מנוס מפח מוקשים שלו, שאין לו תוכן מיוחד, רק הוא כולו כמו נתון בסד. מתוך מרירות נפשית זו באה התשובה כרטיה של רופא אמן. הרגשת התשובה ועומק ידיעתה, סמיכותה הגדולה בעומק הנפש, בסתר הטבע, ובכל חדרי התורה, האמונה והמסורת, בכל כחה היא באה וזורמת בתוך נפשו. בטחון עוז ברפואה. בתחיה הכוללת, שהתשובה מושיטה לכל הדבקים בה, מעביר עליו רוח חן ותחנונים, "כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם". מרגיש הוא, ובכל יום ויום שעובר עליו, בהסכמת תשובה עילאה וכללית זו. הרגשתו נעשית יותר בטוחה, יותר מחוורת, יותר מוארה באור השכל, ויותר מתבארת ע"פ יסודי תורה. והנה הוא הולך ונוהר, פני הזעם חלפו, אור רצון בא וזורח, הוא מתמלא עוז, עיניו מתמלאות אש קדש. לבבו כולו נטבל בנחלי עדנים, קדושה וטהרה חופפות עליו. אהבה אין קץ מלא כל רוחו, נפשו צמאה לדי, וכמו חלב ודשן תשבע מצמאונה זה גופא, רוח הקדש מקשקשת לפניו כזוג והוא מבושר שנמחו כל פשעיו, הידועים ושאינם ידועים, שהוא נברא מחדש בריה חדשה, שכל העולם כולו וכל העולמים התחדשו עמו, והכל אומר שירה, חדות ד' מלא כל. "גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, ואפילו יחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולעולם כולו".

פרק ד . התשובה הפרטית היחידית והתשובה הכללית הצבורית העולמית, בעולם ובכנסת ישראל

א.

שוטפים הם זרמי התשובה, הפרטית והכללית, דמיונם כגלי שלהבות שעל גוף השמש, אשר כמלחמת-עד הם מתפרצים ועולים, והם נותנים חיים להמון עולמים וליצורים אין ספורות. אין כח לקלוט את ההמון הרב של הצבעים הרבים אשר לשמש הגדולה הזאת המאירה לעולמים כולם, שמש התשובה, מפני שטפס ורבוים, מפני מהירותם הנפלאה, מפני שהם באים ממקור החיים בעצמם, שהזמן בעצמו הוא רק אחד מהתבניות המצומצמות שלו. הנשמה היחידית והציבורית, העולמית ועולמי-העולמית, כלביאה נוראה צועקת בחבליה לתקון גמור, למציאות האידיאלית, ואנו חשים את המכאובים והם ממרקים אותנו, כמלח זה שממתיק את הבשר הם ממתיקים את כל מרורותינו. בהגות מלין אי אפשר לנו לבטא את המחשבה רחבת השחקים הזאת, יחודים אנו מיחדים, בשמות אנו מכוונים: נקודה - שמים וארץ חדשים ומלואיהם אצורים שם, אות - ועולמים מתגלים, תבות - ורבבות עולמי עד והמון יצורים, שלו ועלו מלא חדות אל אלים, מלא שלום ואמת. והנשמה הולכת ומתקנת.

ב.

ע"י התשובה הכלל שבת לאלהות, ע"י מציאות כח התשובה, השורר בעולמים כולם, שב הכל ומתקשר

במציאות השלמות האלהית, וע"י הרעיונות של התשובה, דעותיה והרגשותיה, כל המחשבות, הרעיונות והדעות, הרצונות וההרגשות, מתהפכים ושבים להקבע בעצם תכונתם בתכן הקדש האלהי.

ג.

התשובה הכללית, שהיא עלוי העולם ותקונו, והתשובה הפרטית, הנוגעת לאישיות הפרטית של כל אחד ואחד, עד כדי דקות הפרטים של תקוני-התשובה המיוחדים, שרוח-הקודש יודע לפרטם לפרטים היותר בודדים, הן ביחד תוכן אחד. וכן כל אותם תקוני התרבות, שעל ידם העולם יוצא מחורבנו, סדרי החיים החברתיים והכלכליים, ההולכים ומשתכללים עם תקוני כל חטא ועון מחמורים שבחמורים עד דקדוקי סופרים ומדות חסידות היותר מופלגות, כולם עושים חטיבה אחת, ואינם מנותקים זה מזה, "ויכולהו לחד אתר סליקין".

ד.

הטבע העולמי וכל יציר פרטי, ההיסטוריה האנושית וכל איש יחידי ומעשיו צריכים להיות מסוקרים בסקירה אחת, כתוכן אחד בעל פרקים שונים, ואז ממהרת האורה של הדעה המביאה לידי תשובה לבא.

ה.

באמת אי אפשר להתרומם אל התשוקה הרוחנית של ישועת הכלל בלי תשובה פנימית עמוקה מכל חטא ועון. אמנם יחיד ששב במובן זה מוחלים לו ולכל העולם כולו, וכן יכולים רבים להתעלות לתכונה האידיאלית הגנוזה שנשמת האומה ע"י תשובת היחיד, השב למטרה זו של התאפשרות הזרחת תשוקת גאון האומה בטהרתה.

ו.

ראש הפסגה של נשמת האומה היא המגמה הכללית, שהאומה שואפת אליה בעצם הויתה, וזה כבר יוצא על כללות ההויה, ורעיון התשובה העליון נעוץ במרום חביון זה.

ז.

נשמתה של כנסת ישראל היא הצדק המוחלט, שבהתגשמותו הוא כולל את כל הטוב המוסרי שבפועל, על כן כל פגם מוסרי, שהאיש היחידי מישראל עושה. מחליש הוא בזה את קשורו עם נשמת האומה כולה. והתשובה הראשונה היסודית היא להתקשר עם האומה בנשמתה, ועמה הכרח הוא לתקן את הדרכים והמעשים כולם לפי אותו התוכן המהותי שבנשמת האומה.

ח.

קודמת לכל מיני התשובות, שהן באות אחריה, היא התשובה אל כבוד ד'. אע"פ שבהתרחב האור המושגים מתעלים, עד שהתוכן של כבוד, עם כל רחבו, צר הוא מהכיל את השטף הגדול של אורות התשובה, שתמצית נקודם יקר מחכמה ומכבוד, וזהו יסוד התשובה שאורו יגלה בעקבתא דמשיחא, ויכלול בקרבו

את כל ארחות התשובה הקטנים ממנו שכולם בו כלולים. באורו הגדול בראשית התפרצו נראה הוא כאילו דוחה את האורה הקטנה, ובני פריצים קמים ומתנשאים להעמיד חזון ונכשלים, אבל הכשלון לא בא כ"א ע"י האורות הקטנים שנראו כאילו נדחו. והאור הגדול פועל הלאה את פעולתו, וידו לא יניח עד אשר ישוב להגלות בכל סגולותיו העליונות והתחתונות. "גדור פרצי בכך פרצי ומחדק לקוט שושן".

ט.

מצדדים שונים תבא ותתגלה התשובה. אחד מיוחד מצדדיה אלה יהיה הצער על העלבון שנעלב הרוח הגדול האצור בכל מה שהנחילונו אבותינו, שאין שעור לעזו וכבודו. והרוח הגדול מקורו מקור חיים, המקור האלהי העליון, שהולך ונמשך מדור דור, וכשמשימים אליו לב הלא מוצאים בו הכל, כל חמדה וכל תפארה, והחושך הכפריני גרם להתלש מקרן בן שמן זה, ולתעות בשדות זרים, שאין בהם לשד וחיים בעדנו כלל. הצער הגדול הזה יתפרץ בעז, וילוח אליו כח של ישוב הדעת ומתינות, לדעת ג"כ מה שיש להבר מתוך כל דרכי התעיה אשר נכשלו בהם. חופש הקדש הפנימי שבנשמה יצא ממאסרו, ובצמאון עז יחל כל רוח ער לשאוב ולשתות לרויה מאותו מקור החיים העליון. והדעה והרגש, וטעם החיים, השקפת העולם וחפץ התחיה הלאומית, תקון פגמי הנשמה והתעצמות העז הגופני, הסדור המדיני וחמדת החבורה בארחות דרך ארץ וסבלנות הגונה ביחד עם קנאה חיה נגד כל מתועב ורע, נגד כל דופי וכעור, ומסירות נפש פנימית בעד כל האמצעים שהטוב הכללי העליון מופיע ויוכל להופיע על ידם, - כל אלה יולדו ויתגלו אז בחטיבה אחת, אשר לתמכם צריכים אנו ע"י הכשרת הלבבות לאורה של תורה האמתי הפנימי, רזי תורה, אשר ע"פ ההשפעות, שהשפיעו על אלה אשר דבקו בהם בלא ההכשר הראוי, כל-כך רבו המנכרים אותם והמלעיבים בהם. דוקא מאור חיים זה, אשר השפעות בלתי מוכשרות אלה מצמיחות ממנו סכנת ואסון העולם, - דוקא ממנו תצמח ישועתו ישועת עולמים שלו, הופעת אור הטוב העליון להחיות על ידו את הכלל ואת הפרט, להקים את סוכת דוד הנופלת ולהסיר חרפת עם ד' מעל כל הארץ.

י.

החוצפה דעקבתא דמשיחא באה מפני שהעולם הוכשר כבר עד כדי לתבע את ההבנה, איך כל הפרטים הם מקושרים עם הכלל, ואין פרט בלתי מקושר עם הגודל הכללי יכול להניח את הדעת. ואם היה העולם עוסק באורה של תורה במדה זו, שתגדל הנשמה הרוחנית עד כדי הכרת הקשור הראוי של הפרטים עם הכללים הרוחניים, היתה התשובה, ותקון העולם, הבא אתה ועל ידה, מופיעה ויוצאה אל הפועל. אבל כין שההתרשלות גרמה, שאור תורה פנימית, הטעון רוממות וקדושה עצמית, לא הופיע בעולם כראוי, באה התביעה של סדור חיים כאלה, שהפרטים יהיו מובנים במובן הכלל, בזמן כזה, שהגמר של גלוי האור וסלילת הדרך להכנה זו עדיין לא בא, ומזה באה ההריסה הנוראה. ואנו מוכרחים להשתמש בתרופה העליונה, שהיא הוספת כח בכשרון הרוחני, עד אשר הדרך איך להבין ולשער את הקשור של כל עניני הדעות והמעשים התוריים עם הכלל היותר עליון יהיה דבר המוכן והמוצע בדרך ישרה על פי הרגשות הנפשיות השכיחות, ואז ישוב כח החיים הרוחניים כמעשה ובדעה להופיע בעולם, ותשובה כללית תחל לתת את פריה.

יא.

אמנם במעמקי החיים מתנוצץ ככל רגע אור חדש של תשובה עליונה, כשם שאור שוטף חדש הולך בכל

העולמות ומלואיהם לחדשם, ולפי ערכו של האור ומילוי החכמה והקודש שיש בו מתמלאות הנשמות באוצרות חיים חדשים, ופרי התרבות המוסרית והמעשית היותר עליונה הולך וצומח מתוך שטף זה. ונמצא אור העולם כולו וחדושו לכל צורותיו ככל זמן ועדן בתשובה הוא תלוי, וקל וחומר אורו של משיח וישועתם של ישראל, תחית האומה והארץ, השפה והספרות, שהכל ממקור התשובה יוצא, וממעמקים אל מרומי התשובה העליונה יובאו.

פרק ה. הכרחיות מציאות התשובה ופעולתה באדם בעולם ובכנסת ישראל

א.

התשובה היא ההרגשה היותר בריאה של הנפש. נשמה בריאה בגוף בריא מוכרחת היא לבא לידי האושר הגדול של תשובה, והיא מרגשת בה את העונג הטבעי היותר גדול. פליטת החמרים המזיקים פועלת פעולתה הטובה והמבריאה בגויה כשהיא שלמה בתכונתה, והרקה רוחנית של כל מעשה רע וכל רשומים רעים ומקולקלים הבאים ממנו, של כל מחשבה רעה ושל כל רחוק מהתוכן האצילי האלהי בכלל, שהוא יסוד לכל רע, לכל גסות וכעור, מוכרחת היא לבא, כשהאורגן בריא מצדו הרוחני והגשמי יחדיו.

ב.

נגד כל חלק של כעור, שמסתלק מנשמת האדם ע"י הסכמתו הפנימית של אור התשובה, מתגלים עולמות מלאים בבחירותם העליונה בקרב נשמתו. כל העברת חטא דומה להסרת דבר החוצץ מעל העין הרואה, ואופק-ראיה שלם מתגלה, אור מרחבי שמים וארץ וכל אשר בהם.

ג.

העולם מוכרח הוא לבא לידי תשובה שלמה. אין העולם דבר עומד על מצב אחד כי-אם הולך הוא ומתפתח, וההתפתחות האמתית השלמה מוכרחת היא להביא לו את הבריאות הגמורה, החמרית והרוחנית, והיא תביא את אור חיי התשובה עמה.

ד.

רוח התשובה מרחף בעולם והוא נותן לו את עיקר צביונו ודחיפת התפתחותו, ובריח בשמיו הוא מעדן אותו ונותן לו את כל כשרון יפיו והדרו.

ה.

העקשנות לעמוד תמיד בדעה אחת ולהתמך בה בחבלי החטאת שנעשו למנהג, בין במעשים בין בדעות, היא מחלה הבאה מתוך שקוע בעבדות קשה, שאינה מניחה את אור החרות של התשובה להאיר בעוצם חילה: כי התשובה היא שואפת לחופש מקורי אמתי שהוא החפש האלהי שאין עמו שום עבדות.

א.

מבלעדי מחשבת התשובה, מנוחתה ובטחונה, לא יוכל האדם למצוא מנוח, והחיים הרוחניים לא יוכלו להתפתח בעולם. החוש המוסרי תובע מהאדם את הצדק והטוב, את השלמות, - והשלמות המוסרית כמה רחוקה היא מהאדם להגשימה בפועל, וכמה כחו חלש לכוון מעשיו אל הטוהר של אידיאל הצדק הגמור! ואיך ישאף אל מה שאיננו ביכלתו כלל? לזאת התשובה היא טבעית לאדם, - והיא משלימתו. אם האדם עלול תמיד למכשול, להיות פוגם בצדק ובמוסר, אין זה פוגם את שלמותו, מאחר שעיקר יסוד השלמות שלו היא העריגה והחפץ הקבוע אל השלמות. והחפץ הזה הוא יסוד התשובה, שהיא מנצחת תמיד על דרכו בחיים ומשלימתו באמת.

א.

התשובה קדמה לעולם, ולפיכך היא יסוד העולם. שלמותם של החיים היא דוקא עם המשך התגלותם על פי טבעם העצמי. וכיון שהטבע מצד עצמו אינו בעל הסתכלות והבחנה, הרי החטא מוכרח הוא מצד זה, "ואין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא". וביטול עצם טבעיותם של החיים, כדי שיהיה האדם בלתי-חוטא, זהו עצמו החטא היותר גדול, "וכפר עליו מאשר חטא על הנפש". על כן התשובה מתקנת את הקלקול ומחזירה את העולם ואת החיים למקורו דוקא בגילוי יסוד עצמיותם העליון, עולם החירות, ועל שם כך מכנים שם ד' אלהים חיים.

א.

העתיד יגלה את הפליאות של גבורת התשובה, ויהיה גלוי זה מענין את העולם כולו באין-ערוך הרבה יותר מכל החזיונות המפליאים, שהוא רגיל לראות בכל מרחבי החיים והמצויאות. והתגלות חדשה זו תמשוך את לב הכל בפליאתה, עד כדי להשפיע על כולם מרוחה, ואז יקום העולם לתחיתו האמתית, ויחדל החטא, ויבוער רוח הטומאה, והרשעה כולה כעשן תכלה.

ה.

כנסת ישראל, בהרגשתה הרוחנית העודפת, היא הראשונה בעולם לתשובה, היא החטיבה העולמית שסגולת התשובה תתגלה בה תחלה: היא נדחפת להיות מתואמת עם האורה האלהית בעולם, שאין בה חטא ועון. וכל נסיגה מתכונה זו מצדה הרי היא פוגמת את שלמות אפיה של אומה זו, שסוף סוף כחה החזק בחיים ינצח את ההפרעה, והבריאות השלמה תבא אליה וברב כח תחל לפעמה, ואור התשובה יופיע בה בראשונה. ואח"כ תהיה היא הצנור המיוחד המשפיע את לשד החיים של תאות התשובה העדינה על כל העולם כולו, להאיר אותו ולקומם מצבו.

פרק 1. מציאותה ופעולתה הפנימית של התשובה בעמקי גנזי האדם והעולם וכנסת ישראל

א.

ממעמקים באה התשובה, מעומק גדול זה שאין הנפש היחידית האישית לגביה חטיבה בפני עצמה. אלא המשך מהגדולה ההיתית הכללית. הרצון של התשובה נוגע ברצון העולמי, במקורו העליון, וכיון שהזרם הכביר של שטף החיים הרצוניים פונה להיטיב, מיד נחלים רבים שוטפים בכל מלא היש לגלות את הטוב, ולהיטיב לכל. "גדולה תשובה שמביאה רפואה לעולם, ויחיד שעשה תשובה מוחלין לו ולעולם כולו". בצנור הגדול, שלשד החיים העצמיים שוטף שם, מתגלה האחדות של כל היש במקורו, וברוח- החיים המרחף של התשובה מתחדש הכל לטובה עליונה, מאירה ומצוחצחת. התשובה באה משאיפת המציאות כולה להיות יותר טובה ומזוככת, יותר חסינה ומעולה ממה שהיא. בתוך חפץ זה חבוי כח-חיים של התגברות על המדה המוגבלת של ההויה ועל חולשותיה. והתשובה הפרטית, של האדם היחיד, וקל וחומר של הצבור, שואבת היא את כחה ממקור חיים זה, שהוא פועל תמיד בעוזו פעולה בלתי פוסקת.

א*.

יש תשובה נפשית פנימית, הטבת החפץ הפנימי, ובגדר תשובה היא עולה למעלה מהמדה, שהרצון אל הטוב היה מנח בלב בתחלה קדם החטא, ומשום הכי, מצד הפנימיות, בעלי תשובה גדולים מצדיקים גמורים. התשובה החיצונית תלויה במעשים. עלה של תשובה, כשהיא לעצמה, אינה משבחת, אלא שצריכה כמו רפואה, על-כן אף-על-פי שהיא עושה חסרון, מכל-מקום המעלה גדולה היא מהחסרון, ומה שמחסר האחד ישלים השני, אבל בצבור אין זה שידך, כי מי ישלים, על כן יש כח בתשובה הפנימית של הצבור לגמר הכל.

ב.

התשובה היא תמיד שרויה בלב, אפילו בעת החטא עצמו התשובה גנוזה היא בנשמה, והיא שולחת את קויה, שהם מתגלים אח"כ בעת שבא הנוחם הקורא לתשובה. בעומק ההויה של החיים המציאותיים מונחת התשובה, מפני שהיא קדמה לעולם, וטרם שבא החטא כבר מוכנת התשובה ממנו. על כן אין דבר בטוח בעולם כמו התשובה, וסוף הכל לשוב לתקון, וקל וחומר שישראל מובטחים ועומדים לעשות תשובה, להתקרב אל הרצון המקורי שלהם, להגשים בחיים את טבע נשמתם, למרות כל קירות הברזל העוצרים החוצצים בעד התגלותו של טבע איתן זה.

ג.

יראת חטא הטבעית היא הטבע האנושי הבריא ביחס למוסר הכללי, והיא הטבע הישראלי המיוחד ביחס לכל חטא ועון מצד התורה והמצוה מורשה קהלת יעקב. ואין טבע זה חוזר לישראל כ"א ע"י תלמוד תורה בהמון, תלמוד תורה לגדל תלמידי חכמים, ותלמוד תורה של קביעות עתים לתורה להמון הרחב. ואי אפשר שיחזור ישראל לאיתנו לחיות חיים טבעיים כ"א כשישוב לו גם טבעו הרוחני בכל מלואיו, שאחד מהם, והיותר חזק שבהם, הוא זה הטבע של יראת החטא, הסלוד ממנו, ותביעת התשובה הקבועה אם נזדמן חלילה לידו איזה דבר עבירה ועון. ובהתגברות כח החיים שבאומה, בהקיפו את כל צדדיו, תפסק

התסיסה המעכירה את הדעת, והמכשירים הלאומיים ישובו כולם להתעסק ג"כ בדבר הקביעות של ההחזרה אל הטבעיות המוסרית העמוקה והמיוחדת לישראל, שהיא מדקדקת כחוט השערה בין אסור למותר, וכל דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים יוכרו למהלכי חיים עצמיים, שאי אפשר כלל לחיים לאומיים רעננים מבלעדם.

.ד.

הפגמים המוסריים שהשורש שלהם הוא הנטיה מהמוסר הטבעי, הנם גומרים את פעולתם ע"י נטיה מהמוסר האלהי של נסיגה מהדת. העזיבה והמרידה נגד מצות ד', היא ירידה מוסרית נוראה, אינה באה לאדם כ"א ע"י שקוע נורא בגסות החיים החמריים. יש אפשרות שאיזה משך זמן יסתבך דור, בכללו או בחלקיו, במדינות ובמחוזות, בסבך עורון מוסרי כזה, עד שלא יחוש כלל את הירידה המוסרית שיש בעזיבת חקי ד'. אבל לא מפני זה יאבד הדבר את ערכו, התשובה היא תמיד מוכרחת לבא ולהתגלות, כי המחלה של שכחת העולם האלהי לא תוכל לקחת מעמד איתן בטבע האדם, דמיונה כמעין נרפש וחוזר לצלילותו.

.ה.

ההויה, המעשה הבחירי של האדם ורצונו הקבוע, הנם שלשלת אחת גדולה שמעולם אינם נתקים אחד מחברו. חפץ האדם קשור כמעשיו. גם המעשים של העבר אינם נתקים ממהות החיים והחפץ במקורו, כיון שאין דבר מתנתק לגמרי, יש ביד החפץ להטביע צביון מיוחד גם על המעשים שעברו. וזהו סוד התשובה, שברא אותה הקב"ה קודם שברא את העולם. כלומר: הרחיב את כח היצירה הנפשית הרוחנית ביחווה אל המעשים וההויה, עד שתהיה תופסת ברשותה גם את העבר. הפעולה הרעה הולכת ומתגלגלת, מסבבת כעור ורע, הפסד וכליון, כל זמן שלא הטביע הרצון עליה צביון חדש. הטביע עליה הרצון צביון של טוב, מגלגלת היא עצמה טוב ונועם, חדות ד' ואורו.

.ו.

המעשים מדברים הם בתוך הנשמה. כל פעולה, שהיא משתלשלת אחרי השתלשויות רבות מהטוב מהקודש, כשם שהיא נובעת ממקור הקדש, שהמציאות של הקודש גרמה לה את הויתה, את התגלותה אל הפועל ואין קץ לסבות אשר התגלגלו מרום חביון עד אשר באה פעולה טובה זו אל הגלוי המעשי, ככה בהיותה כבר יוצאה אל הפועל היא משיבה את האור לשרשה, היא מכה את הגלים לאחור ומרחבת היא את פעולת הקודש ומגדלתה ממטה למעלה. והוא הדין להפך, כל פעולה שמקורה משחת, כשם שהמקור הטמא הוא מחוללה כך היא מגלה את חלאתה בתוכיות הרוח העושה אותה, עד אשר יעקרה ממקורה האיש השליט על מעשיו ועל רצונו בכח הגדול של תשובה, שאז, בהתעלותה ביחוד למדת האהבה, תקבע את מדורה בעומק הטוב ותכה את הגלים ממטה למעלה, כהלכות הפעולות הטובות לטובה.

.ז.

מתחלת הבריאה ראוי היה טעם העץ להיות גם הוא כטעם פריו. כל האמצעים המחזיקים איזו מגמה

רוחנית גבוהה כללית ראויים היו להיות מוחשים בחוש נשמתי באותו הגבה והנעם, שעצם המגמה מורגשת בו כשאנו מציירים אותה. אבל טבע הארץ. התנוודות החיים, ולאות הרוחניות כשהיא נסגרת במסגר הגופניות, גרם שרק טעמו של הפרי, של המגמה האחרונה, האידיאל הראשי, מורגש הוא בנעמו והדרו, אבל העצים הנושאים עליהם את הפרי, עם כל נחיצותם לגדול הפרי, נתעבו ונתגשמו ואבדו את טעמם. זהו חטא הארץ, שבעבורו נתקללה כשנתקלל גם האדם על חטאו. וכל פגם סופו לתקון. ע"כ מובטחים אנו בברור, שיבאו ימים שתשוב הבריאה לקדמותה, וטעם העץ יהיה כטעם הפרי, כי תשוב הארץ מחטאה, וארחות החיים המעשיים לא יהיו גורמים לחוץ בעד הנועם של האור האידיאלי, הנתמך בדרכו ע"י אמצעים הגונים, המחזיקים אותו ומוציאים אותו מן הכח אל הפועל. התשובה עצמה, המזרמת את הרוח הפנימי, אשר נטבע במצולות תהום של ההעדר והפך המגמה האידיאלית ע"י נתינת רוח לרוח הצדק, שנתן בתחלה במועקה, תתן עז. לרוח האידיאלי לחדור בתקפו גם בחלקי כל המכשירים הרבים, ומכולם יוטעם טעמו של הזיו המגמתי, ולא ישא עוד האדם חרפת העצלות בדרך החיים האמתיים.

פרק ז. ערכם של הרהורי תשובה, ציורה ומחשבתה

א.

טבעה של התשובה היא, שהיא נותנת לאדם מנוחה וכבד-ראש כאחד. היא מנחמת אותו גם בהרהור תשובה, בנקודה אחת קטנה מאורה הגדול כבר מונח אושר רם ונשא של עולם מלא, ועם זה היא מצגת לעיני רוחו תמיד חובות של השלמה, המצילות אותו מזחיחות הדעת ונותנות עליו אור מתוק, הנותן ערך גדול וקבוע לחייו. הציור של התשובה מהפך את כל העונות ובהלותיהם, יסוריהם הרוחניים וכעוריהם, למושגים של עזן וקורת רוח, מפני שעל ידם זורח לאדם עומק הדעת של שנאת הרע, ואהבת הטוב מתגברת בו בגבורה אדירה, ולמעלה מכל חשבון ודעת הרי הוא מתענג על אושר הנוחם, שמרגיש בו אותו הנועם האלהי המיוחד לבעלי תשובה, הנעים ביותר עם הטעם המעדן של שבירת הלב ודכאות הנפש, המחוברת עם אמונה עמוקה של הצלה וישועת עולמים.

ב.

כל מחשבה של תשובה מאגדת את כל העבר אל העתיד, והעתיד הרי הוא מתעלה בעלוי הרצון של התשובה מאהבה.

ג.

ע"י הרהורי תשובה שומע האדם קול ד' הקורא אליו מתוך התורה, ומתוך כל רגשי הלב, מתוך העולם ומלואו וכל אשר בו, וחשק הטוב הולך ומתגבר בקרבו, והבשר בעצמו הגורם את החטא הולך ומתעדן, עד שאור התשובה חודר בו.

ד.

הרהורי תשובה הם הם מגלים את עומק הרצון, והגבורה של הנשמה מתגלה על ידם בכל מלוי הודה, ולפי גדלה של התשובה כך היא מדת החרות שלה.

ה.

הנני רואה איך העוונות הם עומדים כמחיצה נגד האור הבהיר האלהי, הזורח ברב זהרו על כל נשמה, והם מחשיכים ומאפילים את הנשמה. התשובה, אמנם אפילו אותה שהיא מחשבת בעלמא, גם היא פועלת ישועה גדולה, אכל לידי גאולה שלמה באה הנשמה דוקא ע"י ההוצאה לפועל את התשובה שבכח. ומ"מ כיון שהרעיון קשור לקדושה ולחפץ התשובה אין מה לפחד כלל, ודאי יזמין השי"ת את כל הדרכים, שהתשובה הגמורה, המאירה את כל המחשכים באור חייה, היא נקנית על ידם ; וכפי גדל ערכה של התשובה כך התורה מתברכת ויותר היא מתבררת, והלמוד נעשה צח ובהיר, "לב נשבר ונדכא אלהים לא תבזה".

ה*.

רואים אנו בחוש, איך העוונות הם מחיצות מבדילות בינינו ובין האור של ההשגה הבהירה, ולא עוונות היחיד לבד, אלא גם עוונות הכלל, ומכל-מקום אין כל זה מעכב, ועל-ידי התגברות גדולה זוכים לתשובה ולתקון ולהפוך חשך לאור.

ו.

צריכים להעמיק מאד באמונת התשובה ולהיות בטוח, שבהרהור תשובה לבד ג"כ מתקנים הרבה את עצמו ואת העולם. ומוכרח הדבר שאחר כל הרהור תשובה יהיה יותר שמח ומרוצה בנפשו ממה שהיה בתחלה. וקל וחומר כשכבר בא הרהור לידי הסכמה של תשובה, וכשהוא מחובר בתורה וחכמה ויראת שמים, ומכש"כ כשהתכונה של האהבה האלהית פועמת בנפשו. וירצה את עצמו וינחם את נפשו הנהלאה, ויחזקה ככל מיני חזוקים שבעולם, כי דבר ה' הוא "כאיש אשר אמו תנחמנו, כן אנכי אנחמכם". ואם ימצא בעצמו חטאים שבין אדם לחבירו וכחו חלש מלתקנם, מ"מ אל יתיאש כלל מהתקנה הגדולה של התשובה, כי הרי העוונות שבין אדם למקום ששב עליהם הרי הם נמחלים, וא"כ יש לדון שהחלקים הנשארים שלא תקן עדיין יהיו בטלים ברוב מאחר שכבר נמחלו חלקים רבים מעוונותיו ע"י תשובתו. ומ"מ אל יניח ידו מלהזהר הרבה שלא להכשל בשום חטא שבן אדם לחברו, ולתקן כל מה שיוכל מהעבר בדרך חכמה ואומץ רוח מאד, "הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש": אבל אל יפול לבו עליו על החלקים שלא ספקה ידו לתקנם, כ"א יחזיק במעוז התורה ועבודת ד' בכל לב בשמחה ביראה ובאהבה.

ז*.

להעמיק הרבה צריכים ביסוד התשובה, עד שאורה יאיר כל-כך עד שזכרון כל חטא יעורר בו רגש שמחה עצומה, מפני הידיעה של הזכות הגדולה שמאירה בהם על ידי קדושת התשובה, שהיא אור ד' הפועל בתקון העולם, יסוד הבריאה.

פרק ח. מכאובי החטא ויסורי התשובה ומרפא הארתה

א.

המכאוב, שמרגישים ברעיון התשובה, בראשית זריחתו. הוא בא מפני הנתוקים, שחלקי הנפש הרעים, שאין להם תקנה כל זמן שהם מחוברים בחטיבה אחת באורגניות הנפשית, מקלקלים את כל הנפש ופוגמים אותה, וע"י התשובה הם הולכים ונתקים ונעקרים, מעצמות הנפש היסודית בעקרה. וכל נתוק מביא כאב, ככאב של עקירת אברים המקולקלים וכריתתם מטעם הרפואה. ואלו הם היסורים היותר פנימיים, שעל ידם ובהם האדם יוצא לחרות מהעבדות החשוכה של חטאיו ונטיותיו השפלות ותוצאותיהם המרות. "מקל וחומר משן ועין שעבד יוצא בהן לחרות", "אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו" - "אל תקרא תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך למדתנו".

ב.

המכאובים הגדולים, התוקפים את הנפש ע"י רעיון התשובה, אע"פ שלפעמים נראים הם כאלו הם באים מצד יראת העונש, אין התוכן הפנימי שלהם כ"א יסורים עצמיים, שהנשמה נכזבת בהם מפני שהחטא מכאיב אותה, שהוא נגד כל תנאי חייה, ואלה היסורים בעצמם הם ממרקים אותה. והאדם המכיר בהכרה פנימית את האוצר הטוב, המונח בתוכיותם של יסורים אלו, הוא מקבל אותם באהבה גמורה ודעתו מתישבת בהם, ובזה עולה הוא במעלות רבות, ותלמודו מתקיים כידו, ואפיו הפנימי משתלם, והרשמים שעשו עליו עונותיו נמחקים, והם מתהפכים לסימנים טובים, שהוד נשמתי בולט מהם.

ג.

כל חטא מדאיב את הלב, מפני שהוא סותר את האחדות שבין האישיות הפרטית עם כל ההויה כולה, ומתרפא הוא רק ע"י תשובה, שזורח עליו בה אור השפע העליון של האידיאליות אשר להויה המציאות, ובזה חוזרת ההשויה הכללית וההתאמה לההויה להופיע בתוכו, ושב ורפא לו. אמנם יסוד הצער איננו מעצם החטא בלבדו כ"א מיסודו של החטא ומתוכן מהלך הנפש, שנעשה הפוך מסדר הישות, הזורחת באור הישר האלהי בכל המצוי המאורגן באחדות וכוון מעולה. ומפני זה אותם אשר נפשם רעה מיסודה, ושורש החטאים כולם מונח בדעותיהם, בשאיפתם ותכונת לבבם, הנם רעי-העין אשר העולם כולו נראה להם בצבע כ"כ שחור עד אין תכלית. הם הם המתרעמים על העולם ועל החיים, בעלי עציבו דטחול, אשר לעגם מכל ההויה הוא שחוק הכסיל, אשר לא ידע להבין כי טוב ד' לכל.

ד.

מה הוא מקור הרוגזה של רשעים, מהו הקצף על העולם כולו, מה הוא יסוד העצבות המרה, האוכלת את הרוח ואת הבשר, הממלאת ארס את החיים, המצוים אצלם, מהיכן מקור משחת זה נמשך? בבטחון פנימי ברור אנו משיבים על זה: ממקור הרשעה כל זה נובע, "מרשעים יצא רשע". חפשי הוא הרצון, ולהיות גבור ובן חורין אמיתי באו החיים. והרשעה השרויה בעמק הנשמה, כשהרצון איננו חפץ לעזבה, הרי היא

סותרת את המשקל השהו של החיים, את היחש הישר שיש לנשמתו של האדם עם כל היש, עם כל ההויה כולה בכללותה ובפרטיותיה, והרוס ההרמוניה מכאובים רבים הוא מסבב, וכשהוא חודר אל הרוח, עצומים יסוריו שהם מתגלים בצורה של זועה, של קצפון, של חוצפא של קלון ויאוש. ולזאת קוראים הם הצדיקים אנשי הטוב והחסד, אנשי האושר של החיים, אל הרשעים האומללים: באו וחיו, שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו, התעדנו על טוב ד' וראו חיים של עונג ושל אורה, של שלום ושל שלות השקט, של בטחון ושל כבוד, "כטל מאת ד, כרביבים עלי עשב".

ה.

הצער הגדול, שמרגיש כל צדיק בעצמו על מעוט הדבקות האלהית, שהוא חש בעצמו, שאינו שובר את צמאונו הגדול, ומצער זה כל אבריו משתברים תמיד מרוב כליון נפש, ואק לו מנוחה ככל עונג ונחת שבעולם, זהו ממש צער השכינה, שתוכן החיים של כל העולמים כולם הומה אל השלמות האלהית העליונה, שתתגלה בהם. וההתגלות הזאת, בהרחבתה ותענוגיה, מותנה היא שצריכה לשכלול הרצון החפשי של בני אדם, וכל הכשרון והמעשה הטוב וההדור התלוי בו. ע"כ משתוקקים הם הצדיקים לתשובת הכלל תדיר, ובתוכיות לבבם רודפים הם לזכות לחיביא כמאן דרדיף בתר חייא, כי באמת הוא חיינו וחיי כל העולמים.

ו.

כשהצדיקים עושים תשובה, מאירים הם את אור הקדושה בכל דרכי הערפלים והפגמים שהם מוצאים בנפשם, והעצות שהם מחדשים לעצמם, לעלות מתוך הנפילה והיאוש שבלבם לתוך האור הבהיר של הקדושה והיושר העליון, הן עצמן נעשות אורות גדולים להאיר לעולם. וכל המרגיש בעצמו עומק נחם התשובה והתמרמרות המחשבה לתקון פגמיו, בין אותן שתקונם כבר עולה בידו, בין אותם שתקונם אינו עולה עדיין ידו והוא מצפה עליהם לרחמים, יכלול את עצמו בזה בכלל הצדיקים, שממחשבות התשובה שלהם העולם כולו מתחדש באור חדש.

ז.

העולם כולו מלא הוא הרמוניא. ההתאמה המאחדת מפלשת בכל חדרי המציאות וחגויה. המוסר הפנימי ותביעותיו החזקות הנם נמשכים ובאים מהד קולם המאוחד של כל חלקי ההויה, שכולם חודרים זה בזה, והנפש כולה היא מלאה בכולם ומאוחדת בכולם. כל קציצה מוסרית, ברעיון ובמעשה, בתכונה ובמזג, גורמת חתיכות רבות שמביאות יסורים רבים פנימיים לכל מערכי הנשמה, שיסודם של יסורי רוח אלה הוא כח המרעיד של סלוק אור החיים של הסדור הכללי של ההויה כולה מצנורי החיים של הנשמה החוטאת. וכל מה שהנשמה יותר טהורה היא מרגשת יותר את הרעדת מכאוביה, עד שתשקיט את כאבה בזרם של חיי התשובה, הנובעת ממקור העליון, שהיא מאחה את כל הקרעים כולם ומזלת טל חיים ההולכים למישרים מכל שדרות ההויה, אחד באחד יגשו, עד חלקי הנשמה השבה לתחיתה העליונה ברחמים רבים ובחדות עולמים.

ח.

כשהצער הרוחני, ממעמד החיים הרוחניים של עצמו, שהוא כאב התשובה. ושל העולם כולו, גדול עד מאד, עד כדי סתימתם של המקורות אשר לרעיונות, לדבורים, לתפלה ולצעקה, להרגשה ושירה, מתרוממים בדליגה לחשוף אורות מלאי חיים, ממקור הדומיה. "והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים".

ט.

כשהחושב מתבודד, ומתגלה בנפשו אז הכח הרוחני הפנימי שלו, חש הוא את כל הפגמים שנפגמה נשמתו, מכח מעשים ומדות שאינן הגונות, מצטער הוא אז בצער פנימי ועמוק, וחותר ברוחו איך לתקן את המעוות. כשהצער הפנימי מתגלה בכל תקפו, כשהמצב החיצוני נעשה רעוע, כמו בעת קלקלה וצרה, אז ההרגשה הפנימית איננה כל כך איתנה, ומ"מ גם אז יכולה היא לבא למרום קצה, כי גם תשובה שע"י יסורין היא תשובה.

י.

הצער הפנימי של התשובה הוא חומר גדול למשוררי היגון להעיר את כנורם ולמצירים טרגיים - לגלות בו את כשרונם.

יא.

העונות הם עצם היגון, וכשהנשמה מטהרת היא מרגשת את העצמיות של העונות ואז היגון של התשובה מתגבר עליה, ובוער בקרבה אש הצער של החרטה והבושה והפחד האיום, ובוזה עצמו היא מזדככת, ותוכל, אחר עבור הזעם, לשוב לאיתנה להיות עומדת בחסנה ובכבודה העצמי.

יב.

מאד צריכים להזהר מן העצבות אבל לא במדה גדולה כזו שתמנע את אור התשובה מלחדור אל עומק הנשמה, שאז העצבות מתפשטת היא כמחלה ממארת בכל קצות הגוף והנפש, מפני שהחטא מדאיב את הלב וגורם לעצבות להתאזרח על המרירות הקודחת של תבערת התשובה, שאע"פ שיש בה חלקים עצבניים הם כאש מטהר, מצרפים את הנשמה, מחזיקים אותה ומעמידים אותה על הבסיס של השמחה הטבעית התמידית הראויה לה.

יג.

כל חטא מטיל חרדה מיוחדת על הנפש, שאינה מסתלקת כ"א ע"י התשובה, ולפי עמקה של התשובה - החרדה עצמה מתהפכת לבטחון ואומץ לבב. והרושם של החרדה הבא מצד החטא אפשר להכירו, בין בשרטוטי הפנים, בין בתנועות, בין בקול, בין בהנהגה, בין בכתב היד, בין בסגנון הלשון בדבור, וביותר בכתיבה, בהרצאת הרעיונות וסדורם. במקום שהחטא סותם אה האורה שם הפגימה ניכרת, ולפי מדרגת החטא ולפי יחוסו אל הנושא, ככה יוכר הרושם לאשר יביטו לעינים בהירות.

י.ד.

אין לשער את הצער של חסרון הרצון לטובה ולקדושה ואין החכמה עולה אלא כפי ברכת הרצון שבה, והעונות הם מעכבים בעד הרצון שלא יתעלה, וצריך לשוב בתשובה כדי לברר את הרצון כדי שתתעלה החכמה כראוי. ביחוד צריך לשוב מעבירות שבין אדם לחברו, וראש לכל מהגזל שהוא מעכב את עלוי הרצון, וצריך להתחזק בזה מאד ולקוות לתשועת ד' לזכות בשלמות לחדול מעושק ידינו.

ט.ו.

היאוש שבא בתוך הלב הוא בעצמו מורה על מרדות פנימית עדינה, הנובעת מתוך הכרה עליונה של מוסר ושל קדושה, ע"כ ראוי הוא שהיאוש בעצמו יחזק לבו של אדם, שלא יפחד וישוב מכל חטא בתשובה מלאה שלוה ואומץ רוח.

ט.ז.

כשעולה על לבו של אדם לשוב בתשובה שלמה, ולתקן את כל מעשיו ורגשותיו, אפילו במחשבה לבד, לא יפל לבו בקרבו ממה שהוא נחרד מפני רוב העוונות, שנעשו אצלו יותר מורגשים. כי כך הוא טבע הדבר, שכל זמן שהאדם הוא נרדף מפני זעף הטבע הגס וחשכת המדות הרעות הסובבות אותו איננו מרגיש כ"כ בחטאיו, ולפעמים שאינו מרגישם כלום, והרי הוא צדיק בעיניו, אבל כיון שכחו המוסרי מתעורר מיד נגלה אור הנשמה, וע"י האור נבדקת היא נפשו כולו אצלו, ורואה הוא את כל כתמיה, ולבו דואג בקרבו בחרדה גדולה על מעוט שלמותו ועומק נפילתו. אבל דוקא אז ישים אל לבו, שראיה זו והדאגה הבאה עמה הנה הן הסמנים היותר טובים המבשרים לו ישועת עולמים בתקון הנפש, ויתחזק מאד בזה בד' אלהיו.

פרק ט. ערך הרצון המתגלה ע"י התשובה

א.

קביעות המחשבה של התשובה היא מיסדת את אפיו של האדם על יסוד האצילות, והוא סופג אז תמיד אל תוכו רוח עדין, ומעמידתו היא בזה על הבסיס הרוחני בחיים ובמציאות. התשובה השרויה בלב תמיד, מודאת לאדם את הערך הגדול של החיים הרוחניים, והיסוד הגדול. שהרצון הטוב הוא הכל, וכל הכשרונות שבעולם אינם אלא מלואיו, נעשה תוכן מוטבע בנפשו ע"י אור התשובה הקבוע בו, וממילא חל עליו שפע גדול של רוה"ק בתדירות, ורצון נשגב בקדושה, למעלה מהמדה הקבועה של בני אדם רגילים, הולך ומתגבר בו, והוא בא להכיר את הטוב האמתי של ההצלחה הגמורה שאינה תלויה כ"א באדם עצמו, ולא בשום תנאי חיצוני, והוא רק הרצון הטוב. והצלחה זו היא האושר הגדול מכל אוצרות וסגולות, ורק היא מאשרת את כל העולם ואת כל המציאות. כי הרצון הטוב, השורה בנשמה תדיר, מהפך הוא את כל החיים והמציאות לטובה, ומתוך העין הטובה, שהוא מביט אז על ידה באמתת המציאות, פועל הוא על המציאות ועל ארחות הסבוך שבחיים שיצאו מכלל קלקולם, והכל פורח וחי באושר, מתוך העושר והשובע הנשמתי שברצון הטוב. ותורה זו, שכל שאלות העולמים תלויות רק ברצון הטוב, מתפשטת בעולם

ע"י מארי דתיובתא, שתוכן התשובה היא משאת נפשם התדירה, ומתוך כך הולך באמת הרצון ונעשה עדין וטוב, והעולם הולך ומתבסס. הרצון הבא מכחה של התשובה הוא הרצון העמוק של עומק החיים, לא הרצון השטחי שהוא תופס רק את הצדדים הרפים והחיצוניים של החיים, כ"א אותו הרצון שהוא הגרעין היותר פנימי ליסוד החיים, והרי היא העצמיות הגמורה של הנשמה. ומתוך שהרצון קבוע לטובה ע"י עומקה של תשובה, נקבע הטוב באמתתה של הנשמה ומהותה, וממילא כל המשכות התולדותיות, כל זרע שבעל תשובה של אמת מביא לעולם, נשאב אור החיים שלהם מיסוד הטוב. והם הם בעלי הנשמות המאירות, שהאור האידיאלי של הקדושה העליונה ספוג בהן.

ב.

אופק ההבטה מתרחב ע"י התשובה, היסוד הרצוני האידיאלי מתארך ומתפשט, מראש מקדמי תבל והולך ומקיף עד אחרית, עד סוף כל הדורות. ומתוך גדלו וארכו, רחבו, רומו ועמקו, של מבט חודר זה, מתגלה הטוב והחסד האלהי באמתתו, והחיים הפרטיים והכלליים הולכים ומתבססים על יסוד היושר הגמור. הפגיונות, הנראות בסדרי החיים, נעשות מוכרות בתור קמטים המתישרים ומתפשטים, בגודל החיים של הרצון הטוב, השוטף כנהר גדול מאד למשך דורות ותקופות, שרק גלויי חיים קטעיים מתגלים בכל דור מיוחד והשלמתם באה במרוץ כל הדורות, שהרצון החודר והמקיף של התשובה מביא לכולם חיים שלום וברכה מלאת עדנים בהגלותו מתגלה, שהאוויר והעליזה הצודקת קובעים את מקומם מתחילתו ומעיקרו, וכל מה שהיה נראה למצער, וכל מה שהיה מן הכעור בעבר, - מתגלה שרק הוד וגודל הוא מלא בתור חלק מהגדולה העליונה של התקדמות התשובה.

ג.

יסוד התשובה הרי הוא מביא רפואה לעולם כולו ממש. זרם הרצון גומר את פעולתו בתוקף דוקא ע"י צאתו מהלחץ. בעלי תשובה ממשיכין בחילא יתיר את עז החיים ממקור הטוב. המעשים והברואים כולם כלולים כהיותם עם אמצץ הרצון המתגלם באדם בזיו תפארתו. נדחפים הם היסודות, הכחות והתולדות אל כל רוח, - מי משים בהם אור חיים שיטה וסדר, להפריח טוב, לסור ממוקש רע? - הרצון הנעלה. עז המוסר המאיר מהאספקלריא של מעלה. בגלוי דעת של גוי קדוש, נעשים המעשים כולם אגודה אחת לעשות את רצון המלך הקדוש הגבה במשפט והנקדש בצדקה.

ד.

רפיון רצון, הבא מתוך השקוע התדירי בתשובה, אע"פ שהוא חולשה גופנית ונפשית, שהיא צריכה רפואה מ"מ יש בה ג"כ הרבה מן העדינות והאצילות, המזככת את הרוח, ועל כל פשעיה תכסה אהבה.

ה.

כשעוסקים בתשובה צריכים להגדיר ביותר את מהותם של הטוב והרע, כדי שהחרטה וזעזוע הרצון מחיוב לשלילה יפלו רק על הרע ולא על הטוב. ועוד יותר, שצריך לברר את הטוב הנמצא בעומק הרע ולחזק אותו - כאותו הכח עצמו שבורחים מן הרע, כדי שתהיה התשובה כח פועל לטובה, המהפכת ממש את כל הזדונות לזכויות.

.I

החטא סותם את ההארה של החכמה העליונה, שדרך גלויה בא מצד יחס ההרמוניה המתמימה של הנשמה המכרת אל כלליות ההויה כולה ומקורה העליון, שהוא מתגלה באותו הצנור של הנשמה, שהדעה והרצון הם בו באחדות מחוטבה. כל חטא מעשי קורע הוא את האחדות האידיאלית הזאת, מעמיד הוא את מעגל החיים מחוץ לה, אין ההופעה המפכה כמעין זך הולכת שוב להשפיע לאותו הרצון המחולל, עד אשר ישוב ונחם, ואור התשובה, לפי ערך כהירות הכרתה ועומק הסכמתה, ישיב את ההרמוניה לאיתנה, "השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני".

.ז

יש חסרון בתכונתה של התשובה הנמוכה, שהיא מחלשת את רצונו של האדם, ופוגמת בזה את אישיותו. וחסרון זה מתמלא הוא, כאשר באה מחשבת התשובה לגמר בשולה, שהרי היא מתאחדת אז עם התשובה העליונה, שכל עיקר כונתה היא לא בהחלשת הרצון ובשבירת האופי האישי של האדם כ"א דוקא באמוץ רצונו והגברת הערך של אישיותו, ומתוך כך הזדונות מתהפכות לזכיות, "ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה - עליהם הוא יחיה".

.ח

התשובה נוטלת את הרצון, שכבר נתגשם במעשה וקנה לו כח הויה של גבורה, עד ששבר כעזו גם את העז של המוסר והאמונה, ומכיון שהאור האלהי מתעורר יפה, והרצון נעקר מעיקרו, איננו חוזר לתהו כ"א פועל הוא בעזו על יסודו של עולם להטביע בהויה כולה רצון כביר לאור וטוב, וזדונות נעשים כזכיות ממש.

.ט

כל חטא נובע מפגם ביכולת בנפש האדם. נחלשה הנפש, ואינה יכולה לעמוד נגד נטית הרע שבה. חסרון- יכולת זה בצאתו אל הפועל מחליש הוא את כח הרצון של הטוב, וחלישות הרצון מחוללת חלישות הידיעה והכרת הטוב מתטשטשת. התשובה באה אחר בינה. כשמגבירים את הכרת הטוב, הבאה בשלימותה גם עם הכרת הרע. הרע מבחין את הטוב, כשעומק הרע נעשה ידוע ברעתו, מבהיק יותר עומק הטוב בטובו. וכל מה שידיעת הטוב מתבררת, והפגם שגרם החטא להחשיך את הידיעה, הולך לו ע"י השבת הרצון ונטית הנפש אל הטוב, מתעוררת ע"י ההכרה ג"כ הנטיה לכסס את רצו- הטוב ולהציל גם אותו מפגמו של החטא, והנפש אשר נחלשה מקבלת את טובה כזה להעמיד את נפילתה ולתקן את יכלתה שתהיה במלואה בתור יכולת לטוב, וע"י זה נעשית הבחירה חפשית באמת, ושקול הטוב נשקל הוא באין מפריע, וממילא כח-המושך הרוחני, שיש בכל נפש להמשך אל הטוב, פועל הוא להגביר את הכרעת הטוב ולהעמיד את סדרי החיים של היחיד והצבור כולם על המרכז של הטוב הגמור, שמלתו האחרונה היא אור ד'.

.י

התשובה וכל ההליכות המעשיות שלה, עם הרוח הכללית השולטת בעיקרה בימים המיוחדים לתשובה עם

גודל התועלת שלה לזכך את הנפשות, לעדן את הרוח ולטהר את המעשים מכעורם, היא מוכרחת להיות סופגת עמה איזו חולשה, שלא נמלט ממנה אפילו הגבור שבגבורים. כשמקמצים את הרצון, כשכופפים את עז החיים ע"י הסלידה הפנימית, והנטיה לשוב מכל חטא, מתקמץ ג"כ הרצון של הטוב, ועז החיים הטהורים מתחלש גם הוא. נמצא האדם סובל מטהרתו המוסרית חולשה כזאת, שסובל חולה שהתרפא ע"י הזרמה אלקטרית חזקה, שאמנם גרשה את הארס שבמחלתו, אבל החלישה את הכח החי והבריא שבו. שבים, ע"כ, ימים של שמחת קדש, של חדות הנפש, לקומם את הרצון הטוב ועז החיים הטהור. אז תהיה התשובה שלמה.

פרק י. הכרחיות התשובה והתורה זל"ז בכללותן ובמעלותיהן העליונות

א.

תשובה שלמה באמת צריכה היא להסתכלות עליונה, להתעלות ליקר העולם המלא אמת וקדש, וזה א"א כ"א ע"י עסק מעמקי התורה והחכמה האלהית ברזי עולם. אמנם צריכים לזה לנקיון גופני, לטהרה מדותית, בתור עוזרים, שלא יעיבו ענני התאוה את הזוהר השכלי. אבל ראשית לכל ההופעות מוכרחת לבא התורה, ודוקא התורה העליונה, שרק היא משברת את כל מחיצות הברזל שבין האדם היחיד והצבור לבין אביהם שבשמים. התשובה באה מתוך חשבון צלול של עולם ברור, והיא מבררת בעצמה ומצללת בכחה את העולם.

ב.

סימן טוב לתשובה מעולה: קורת רוח פנימית והארת השכל בהשגות עליונות, בהירת הציור ועוזו הקודש של טהרת כח המדמה, המלביש את ההבנה העליונה, - הכוללת את כל ארחות החיים כולם.

ג.

כל חטא הוא מונע את ישוב הדעת הנדרש להארת רזי עולם: התשובה היא פותחת פתחי בינה, כשם שהיא באה על ידי הבינה.

ד.

התשובה מוכרחת היא להשכלה האלהית. אמוץ הרצון והארתו ואמוץ השכל אחוזים הם זה בזה. הפעולות מרבות אור על השרשים העליונים שמהם הן נובעות, ורגשי הנפש המיוסדים משרשי הקדושה העליונה מגלים הם במציאותם עצמה את השרשים הללו. לכן מי שמוכן לדבקות אלהית תדירית אי אפשר לו במהלך פחות מזה, ומוכנות בקרבו כבר סבות מכריחות, גשמיות ורוחניות, המעודדות אותו לשוב אל הדבקות האלהית השלמה. אמנם אי אפשר לבא אליה כ"א אחרי הענוה המוחלטה, הבאה מתוך גדולת נפש ושמחה גדולה באור ד', שהיא נוצרת בלב אחרי הידיעה הציורית, שהרעיון של הדבקות האלהית בכל צורותיו הוא האושר היותר גדול בחיים. וכל מה שיתמלא הודו וכל מה שיפואר כפאר של דעת ושל גדל

רוח, של מעשים ושל סדרי חיים קבועים, של התפשטות אורה צבורית ושל גדלות נשמה וטהרתה, ככה יגדל אושר החיים, וממילא תחדר אז השמחה הנשמית, והדבקות בעצמה תבא למעלתה העליונה, עד שגאות ד' תגלה בנשמה, וממילא אין קץ לענות הצדק שתופיע עמה, כי איך יתגאה האדם בעמדו לפני מקור כל השלמות, אור אין סוף העליון המרומם על כל ברכה ותהלה.

ה.

כמה מטמטמות הן העברות את הדעת, בין הדעת של היחיד בין הדעת של הצבור, של הדור ושל התקופה. כשהירידה גורמת אותה תפיסת החיים, שיתפס בה האדם נגד רוח העליון הזורח עליו, נגד דבר ד', הבא לו מכל מוצאיו, מן התורה, מן האמונה וגם ממנהג אבות, מהסכמת הבריות, ומישרו הפנימי, - שהמשך העליוניות גם שבכל אלה הולך הוא ונמשך מכל התוכן החי והמלא שברוחניות העולם ומלואו, בחקי שמים וארץ וכל הויתם היותר יסודית, - כשנעשה האדם על ידה מדרס לצד העור שבו, לאותו הצד החלש, שאינו יכול להתגבר עד כדי האומץ של אחיזת החיים בסדורם כפי התביעה השלמה שלהם, שהיא התביעה המרחקת את האדם מן החטא, המעמידתו ישר כאשר עשהו אלהים, אז לא רק חלק אחד מחלקיו ירד ונשתקע, לא רצונו העראי נחלש, ורוחו במהותו וערכו, שכלו וכל אור החיים שבו, עומד על עמדו. לא כן הדבר, פניו כולם שונו

אור השכל המבוסס, המתאחד בעומק ההויה הנשמית עם כל כחות החיים, הארוג בחוברת עם כל הסדור המוסרי הרוחני הממשי של כל מה שהוא מסביב, ממטה וממעל זה האור נכה. ואור זה - הוא רז החיים בעצמם, אומץ תפיסת החיים שהנשמה מוצאה בו את דם הנפש שלה. ורק בטהרה ובתשובה ישוב ויגלה האור והחיים. ולכן התשובה היא יסוד התרבות האנושית המחופשת כ"כ.

י.

העברות והמדות הבלתי מזוקקות הן מטמטמות את הלב, וכל זמן שהנפש חשוכה על ידן אי אפשר כלל להסתכלות העצמית הבהירה שתתרחב ותתפשט יפה. המעין, החפץ להתעלות למרומי ההשכלה העליונה, ירגיש את זה מנפשו, והכרח גמור ירגיש בעצמו לשוב בתשובה שלמה, לצרך ההשכלה העליונה בעצמה שלא תהיה לקויה. אמנם על כל חטאת האדם, שבין אדם למקום, התשובה הרוחנית משיבה מיד את ששון הישע של אור הרוח, אבל בעברות שבין אדם לחברו אי אפשר לנפש להשתלם עד שיתוקנו בפועל, ולפעמים יפגשו מכשולים ומניעות, שאי אפשר להתגבר עליהם, וכל זמן שלא נתקנו הם מונעים את אור הדעת, וממילא הן מעכבות את ההכרה של הצדק הכללי ואת החשק אליו לצאת מהסתרתו. מ"מ ע"י הסכמה חזקה להזהר לפחות להבא מחטא לבני אדם, ולהתאמץ בתקון העבר, כפי אותה המדה של התקימות התשובה במעשה כן יוסיף האור הרוחני לזרוח על הנשמה. עד אשר אומץ הרוח בעצמו ירבה לו דרכים איך להשלים את התשובה המעשית, כדי שיוכל האור הרוחני לחול על הנשמה, הצמאה אליו. בכל מלואו ובכל טובו.

יז.

כשהאדם מתנשא למרומי הרעיון באים מיד העונות וסותמים לפניו את האורה העליונה, והמחשבות

הגדולות משתפלות ע"י קדרות העונות, הרשומים בחדרי הלב. אמנם ישוב אז מיד בתשובה ברורה, אשר תשיב לו את החיים המאושרים במעוף עין וכפי אותה המדה שתתאמת התשובה בפועל בסדרי החיים, כן יתאדרו תנובות המחשבה ופגל הרעיון יתברך.

ח.

זהו דבר פשוט, שא"א להצליח בסתרי תורה בלא תשובה. כי בענינים הגדולים ההם הרצון והדעת הם בחבור אחד. וכשמבינים את התוך של הענינים לפי מדת עז הרצון של הטוב, אז כוספים ומצירים כלליות ופרטיות רבים מאד איך לבוא אליו. אבל כשהעונות מבדילין נפגם הרצון וכיון שאין האדם מתעלה לרצון עליון בפנימיותו, ואין חשיבות עמוקה בלבבו לחפץ הטוב הכללי והפרטי, מאחר שהוא מוטבע בעול וזוהמת החטא, א"א שתזרח בו הדעת, ומסתתמים הצנורות של השגת סתרי תורה. ע"כ צריך להתגבר מאד בתשובה ולברר את הרצון כדי לזכות לדעת עליון צלולה ובהירה בדברים העליונים.

ט.

אי-אפשר להכנס לעולם הרוחני הנסתר ולהציץ באור העליון כ"א ע"י הקדמה של תשובה גמורה, שכיון שהאדם מסתכל במאור העליון מתגלה מיד הזוהר של הצדק המוחלט והיופי של הקדושה העליונה, ותביעה נוראה תוקפתו שיהיה גם הוא אחוז באותו הזוהר והיופי, ושחייו יהיו מושרשים בהם כולם בכל מהלכיהם, ומיד הוא מסתכל במעשיו ובמדותיו ורואה את פגמיהם. ואז החרטה מתחזקת בקרבו והוא שב מאהבה גמורה. וע"פ עוצם הסכמתו ללכת בדרך הטוב, שהוא מתאים לאור השכל הזך, המתעלה ביותר ע"י הארתה של תורה, שהאיש הישראלי מוצא רק על פיה את עומק חובתו, כך הוא מתעלה להיות נשרש בעולם העליון. ובלא שום סתירה פנימית הולכים הם רעיונותיו ומאירם, והמחזות הרוחנים של ההשכלה העליונה העסוקה ברזי עולם מתיצבים נכח עיניו בעצם זהרם, כפי מעלת נפשו והכנתה הקודמת ולפי עוצם גבורתה וחופשתה הרוחנית האמתית.

י.

כשהולכים בדרך העיון הטהור באלהיות, מרגיש האדם בעצמו שיש מסך המבדיל בינו ובין ההשגות הבהירות, והנשמה בעצמה מכרת שהמסך הזה הוא המעשים והמדות שאינם טובים, ומיד מתעוררת בקרב הלב התשוקה לתשובה שלמה, למעולה שבתשובות, ולפעמים רבות לא תצא אל הפועל כראוי עד שתהיה סמוכה לה התפלה הרעננה, ואז ישוב מעין הגבורה להיות מפכה והולך על הנשמה.

יא.

תפלה וצעקה ותשובה מעומקא דלבא, והתגלותה בפועל על המעשים בתקונם, מוכרחת להיות מוקדמת לכל הופעת אור השגה עליונה, ואי אפשר לספרות חשוכה באמת להולד ולהופיע באור של חיים בעולם כי-אם על ידי התגלותו של אור התשובה, המחדשת פני תבל כולה. אמנם מופיע הוא נגהה של הספרות העתידה בהתנוצצות הדעת שקודמת לאור התשובה, והדעת ממלאה את הכח הרוחני בחופש גמור ודרור עליון נעלה המביא לתשובה השלמה, המושכת אחריה גאולה, אחרי שבאה כבר הסליחה, הפנימית והחיצונה, ורפואה וכלכלה וקבוץ גלויות והשבת כח לשופטים ויועצים יסודי הספרות ומיסדיה, מתאמצת

לבא, והרשעה מתכנעת, והצדק מתעלה, ולב האומה מתחיל לדפוק בעז חייו לירושלים, וצמיחת נזר ממלכה שלמה מופיעה, וכל חפץ לב מתמלא בתפלת ישרים, המלאה רצון חי העולמים, אשר הוא שח ויהי.

פרק יא . מקורות התשובה בכללות ההויה וברוחניותה העליונה

א.

מצד הבינה התשובה באה. וברום מעלתה הזדונות הויים לזכיות, ועליהם חיה יחיה. אמנם תשובה, בכל אופן וצורה שהיא, סובלת בתחלתה מחלישות הרצון של החרטה הקודמת אלא שאחר כך הרי היא מתהפכת לשמחה ורוחב דעת של ההכרה העליונה, של היפוך הזדונות לזכיות. יותר מזה בא האור של החכמה, שמעולם לא הוצרך להחלש ע"י מכאוב החרטה. הוא מוצא כבר את הזכיות מאירות כנכון היום, וחדות ד' מופיעה בו כעליצותה המזהירה בלא שום מועקה של בושה וקדרות, שכבר נתלבן הכל בתחלה ע"י הופעתה של הבינה הנשמטית. למעלה מזה היא הופעת אור הכתר הכללי, הסקירה העלומה המקירה כל עונג ועדן, כל קדוש וטוב, הכוללת הכל באוצר קדשה. אורה זו אינה משתמשת כלל בהכנת החרטה של התחלת הארת הבינה, מתגלה לאורה שאין שום גרעון וחושך כלל, אין כאן כ"א אור קדוש ותפארת עליון, זיו חיים ונהורא מעליא. למעלה מהבינה, המפירה "כי ד' צבאות יעץ - ומי יפר", למעלה מהחכמה, המתרת, רק כל טוב שופע באין שום מניעה, וכל רע וכעור שלול מעיקרו מאז מעולם, כי באמת לא היה, לא הוה ולא יהיה, כ"א אור ד' וטובו.

ב.

רוח הקדש הכללי, הכולל בחטיבה אחת עליונה את הצרופ של כל הזרמים המיוחדים כאחת, רוח הקודש של הרצון, השכל, היופי, הגבורה והמוסר כשהוא פועם במלואו ובעליוניותו הוא נותן את הניבים אל הנביאים, במלא פרוטם ורעם גבורתם כקול מים רבים אדירים, קול המולה כקול מחנה צבא, כקול שדי בדברו. וזה הרוח, הכולל את חמשת מיני רוח הקדש האמורים, גם הוא מתנוצץ ומתגלה ברוח התשובה השורה תמיד בכל לב החפץ לעלות מתוך המורד של חטאת האדם וכשלונו, - למרומי הקדש, לבקר בהיכל ד'.

ג.

כל מה שהתשובה מתעמקת יותר, הולכת יראת המות ומתמעטת, עד שפוסקת לגמרי. ומקומה לוקח המצב של "ותשחק ליום אחרון". המציאות הרוחנית שבהויתו האמתית של האדם, במציאות הרוחנית של העולם כולו, תופסת את בליטתה הרשומה, וודאותה הולכת ומתנוצצת, והמות אובד את שמו ועמו את מוראו ופלצותו. והאישיות (חסר)

ד.

מהלך כל היש הוא בנוי על יסוד התשובה. ההויות מתגלות בתור ירידה מאלהיות לעולמיות, - שהיא כמו

השפלה ו"מיתה" נוראה, - אשר כל הירידות שבעולם, מדרגה לדרגה, מרובי כשרון וקנין למעוט כשרון וקנין, לא ישוו לה. וכל זה נעשה ע"פ המשקל העליון של שפיטת הצדק, המשערת את משפט ההיות בטרם כל יציר נברא, ויש בחסד עליון של "עולם חסד יבנה" משום מדת הגבורה והדין של רוח אלהים המרחפת על פני המים. אמנם ירידה זו הלא יסוד העליה העליונה גנוז בה, ולפני סדר זמנים היא, הרי העליה כרוכה כבר בה, ותהום רבה של המשפט והררי אל של הצדקה יחדיו ישקו. והולכים הדברים ומתבררים, שבים לאיתנם ביתר שאת ברוח האדם, שהתשובה היא חלקו ונחלתו, והיא דוגמא לכל היש ברום רוממות ובשפל תחתיות. "אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור, בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל, תשב אנוש עד דכא ותאמר: שובו בני אדם". וכל מה שאנו מתבוננים יותר עד כמה הדברים היותר פריטיים שבהויה, הרוחנית והחמרית, יש בהם משום זעירות וקמוץ של כל הכלליים, וכל קוטן יש בו צללים של גודל בעומק ישותו, שוב לא נתפלא כלל על רז התשובה החודר כ"כ לעמקי נפש האדם, וחודר הוא והולך מראשית תעופת הלך מחשבתו והשקפת עולמו עד פרטיות דיוקי מעשיו ותאורי מדותיו, והדברים הולכים וחוזרים לפעולתם במהלכים ההיסטוריים של כללות האדם. וכשנדע עוד יותר את הערך האיכותי של האדם ורוחו ואת הצביון שהוא נותן למציאות ע"י הטבעתו, מיד נביט בבהירות על היחש המזהיר של התשובה הגדולה הקוסמית, במובנה היותר רחב והיותר עמוק ויותר רם, עם תשובתו של האדם, היחידי והצבורי, שעל אופניה סובבים מתגלגלים כל תכסיסי החיים, המעשיים והרוחניים, "ממעמקים קראתיך ד'".

ה.

התשובה מורה, שיסוד המעשים כולם הוא התמצית הרוחנית שבהם, אותה ההטבעה שמטביע המעשה ביסוד הנפשי. וכאשר באמת תכני המעשים אינם רק מושגים סמליים בלבד כ"א הם ארוגים ביסוד העולם הממשי, הננו קרואים לומר, שהעולם הממשי כמו שהוא, הוא אמנם עולם מחולק, שכל סדריו מתאימים זה לזה, אבל שרשו הוא היסוד המחשבתי, הכולל ומקיף אותו ונעלה ונשגב ממנו, והתשובה מרוממת את האדם ועולמו לעולמה היא, ששם המציאות כולה עומדת בבהירות התוכן הרוחני שלה, והעולם ההוא בעוצם רוחניותו שולט הוא על עולמנו המעשי המוגבל. וכפי אותה ההטבעה המחוקה בעולם-התשובה העליון ע"י המחשבה - נקבעת היא ההסדרה של העולם המעשי.

א.

ע"פ יסוד הרזים, כל מעשה הטוב של הרשע הולך למקום הרשעה והטומאה, אע"פ שבכ"ז אין הקב"ה מקפח את שכרו ומשלם לו בעולם הזה גם שכר מצוה קלה שעשה, אך כל זה הוא חלק הרשעה. קל וחומר שכל עון וחטא של צדיק, אע"פ ש"בארץ ישולם" ו"סביביו נשערה מאד", מ"מ הכל הולך מדין מדה טובה מרובה לחזק ולגדל את אור הקודש והטוב. מזה אנו מבינים בכללות העמים, שכל טובה של אומה רשעה מחזקת היא את הרשעה העולמית, ו"חסד לאומים - חטאת", ובישראל גוי צדיק שומר אמונים, שהקב"ה מדקדק עם "סביביו", "כחוט השערה", ובכללותם "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם", הרי כל חטא שבא ממקור כזה שרובו טוב, מה שהוא אות שבאמת בפנימיותו כולו הוא טוב, - יש בו באמת בגנוזי פנימיותו אור גדול וישועה רבה, ועבירתם של שבטים כלכלה את כל העולם כולו, ו"בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך". אלא שכך היא המדה. שהטוב והבנין העולה מתוך החטא צריך הוא שיזוקק הרבה עד שיהיה עולה לשכלול היצור כולו, והזקוק הוא מדת היסורין

ממרקי החטא, כלומר המזקקים את החטא הבא מעומק הטוב - מכל כעור החיצונית שלו, ומעמידים אותו על יסודו הפנימי החי חיי אמת וקודש. ומתוך שאין דבר אבוד בכל מעשיהם של צדיקים, "ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח", ע"כ צריך כל חטא, גם קל וקטן שבקטנים, להזדקק כדי להיות מוכשר לשמש אותו הפועל הכללי העליון והמצוחצח, שנועדה לו כל תנועה של נשמה קדושה, "כי יודע ד' דרך צדיקים", רק ד' יודע, כמקום שכל שרעפי כל נוצר לא יגיעו. וכל תשובה מאהבה באה עד אותו המקור הפנימי, שמשם כל העשוי הוא טוב ובנין של תום ויושר למפרע, והזדונות המתהפכים לזכויות אינם צריכים ליצירה חדשה כ"א להתגלות מקוריותם ; כי גם השמים החדשים והארץ החדשה, שעתיד הקב"ה לעשות בימי משיח, אינם צריכים חדוש, כי קימים ועומדים הם, שנאמר: "כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים", יעמדו לא נאמר, אלא עומדים.

פרק יב . השפעת התשובה על מהלכי הרוח החיים והמעשה בכלל

א.

התשובה מרימה את האדם למעלה מכל השפלות הנמצאות בעולם, ועם זה איננו נעשה זר אל העולם, אלא הוא מרומם עמו את העולם ואת החיים. אותן הנטיות של החטא הן מזדככות בו, הרצון העז, הפורץ כל גבול, שגרם לחטא, הוא בעצמו נעשה כח חי ופועל גדולות ונשגבות לטובה ולברכה. וגדולה של חיים ממקור הקודש העליון חופפת תמיד על התשובה ועל כל נושאי דגלה, שהם הם הסולת של כל החיים, הקוראים לתקונם, להסרת מכשולים ולשיבה אל טבע הטוב והאושר האמתי, אל העליוניות הנשגבה החפשית באמת, הראויה לאדם העולה למעלה ע"פ מקורו הרוחני ויסודו כצלם אלהים .

ב.

כל מה שיעמיק האדם יותר במהותה של התשובה ימצא בה את מקור הגבורה, ואת התוכן היותר יסודי לחיים המעשיים והאידיאליים.

ג.

התשובה , כמה נחוצה ונכבדה היא להאיר את אופק החיים כולם. הצנורות הרוחניים נסתמים מפני חטאת האדם. הצמאון האלהי, וכליו כולם, שהם הארות המוסר המעשי והתכוני במהות הנפש, מפרפר הוא, מתחיל לפרכס ולהתנועע תנועת חיים וחוזר ונופל, מפני שהעבטיט של זוהמת הפשעים מכביד עליו. ולא רק חטאת האדם היחיד כ"א ביותר חטאת הצבור. יחידי הסגולה המקוים לאור ד' סובלים מחטאת הצבור כולו. אהבתם אל הכלל עזיזה היא לאין חקר. עצמות הטוב שבנשמתם עורגת דוקא אל הטוב הכללי, והכלל כשהם נמשכים אליו הרי הוא עלול לטמא אותם במגעו מפני החטאים הנדבקים בו. אמנם צדיקי אמת סובלים הם כרצון את כל הסתומים, כל היסורים החמריים והרוחניים, ובלבד שיבאו למטרתם להשכיל ולהיטיב, להרבות טוב ואור קדש, לפלס נתיב סלול לאור ד' ונעמו, שיכנס ישר בכל לב ורוח, למען יתענגו הכל על טוב ד', למען ישמח ד' במעשיו.

.ד.

כל חטא, אפילו הקל שבחטאים, מטביע בקרב האדם שנאה לאיזו בריאה, וע"י התשובה חוזרת האהבה להאיר.

.ה.

בשעה שהאדם חוטא הוא בעלמא דפירודא, ואז כל פרט ופרט עומד בפני עצמו, והרע הוא רע בפני עצמו, ויש לו ערך רע ומזיק. וכשהוא שב מאהבה מיד מתנוצץ עליו אור ההויה של עלמא דיחודא, שהכל מתארגן בו לחטיבה אחת, ובקשור הכללי אין שום רע כלל, כי הרע מצטרף אל הטוב לתבלו ולהרים עוד יותר את יקרת ערכו. וכזה נעשים הזדונות לזכיות ממש.

.ו.

אין לשער את הנחיצות של התשובה המעשית, בתקון המעשים ע"פ התורה והיושר הגמור, לענין כל המעלות העליונות של עלית הנשמה של הכלל והפרט. התמצית המעשית חובקת היא בנקודתה האחת היותר קטנה המוני המונים של אידיאלים והגיונות רחבים, המכשירים אותה בעולם ובחיים. וכשהיא נפגמת נטל החסון של כל האידיאלים הרחבים במלא עולם, שהם מיוחשים לה אותו היחש של המרחב האתירי בעל מיליונים קוביקים, המתלחצים באטם גשמי אחד לחוללו בצורתו הגבישית.

.ז.

התשובה קדמה לעולם, המוסר מקיף את הכל. הערך העליון המוחלט מתפלש הוא בכל ענפי ענפים. המעשה המסתעף, שאינו מכוון לשרשו, חוזר למקורו בעלוי הרצון.

.ח.

התשובה העליונה באה מדחיפה פנימית, היוצאת מדחיפה חצונית עליונה. כל העולם כולו, החמרי והרוחני, מושג הוא בצורתו האחדותית. המוסר, הישר והטוב, הוא המרכז הרצוני של היש. המרכז הזה בפרטיות החיים מוכרח להתאים עם כל המקיף, עם כל ההויה, בין בתכונתו הפנימית, בין בגלוי החיצונים. ע"י הכרה פנימית במעמקי הלב מהיושר והטוב נודע חלק רשום מהמוסר, המופע בכל ההויה בצורה אידיאלית ממשית חיה במציאות. וע"י התורה מתגלה היא באור קדושה, לכל קבוץ לפי ערכו ולישראל בצורתו המסוימה מאד, ההתאמה המוסרית בכל התגלויותיה. והאישיות, המוצאה בארחות חיה ותכונות רוחה פגמים ואי-הרמוניה לגבי הכל המוחלט, הפנימי והמגולה, היא מצטערת צער אין גבול ומשתדלת לשוב למקור החיים והישות. מתחרטת היא על תעיותיה, ושבה בלב נוהם ובשמחת הצלה. "תעיתי כשה אובד בקש עבדך, כי מצותיך לא שכחתי".

***ח.**

התשובה ביסודה היא תנועה לשוב אל המקוריות, אל מקור החיים וההויה העליונה בשלמותם, באין

גבולים ומצרים, במגמה היותר אצילית וברוכה מזוהר העליון הפשוט והמבהיק. אמנם השטף של החיים הוא מוריד אותנו להענפים המתפשטים, שכל מה שהם הולכים ומתרחקים וכל מה שהם קונים יותר תפיסה במעשה, במפעל ובהתגשמות, הם יותר קרובים לאמץ את מהותנו המוגבלת, והננו חושבים את עצמנו על ידם לבעלי חוזק ואיתניות. ובשביל כך הרי אנו מרגישים את עצמנו רפים וכושלים באותה המדה שתוקף אותנו הרצון לשוב להמקור הראשי, המתעלה מכל התפשטות ענפיו: ומפני הכשלון הזה של הכח גם השאיפה הרוחנית מתחלשת. ובשביל כך הרינו צריכים להיות בכל זמן שאנו עולים בדרגת התשובה אחוזים יפה גם בהענפים המעשיים, ושיחם ושיגם, הגיונותיהם ושאיותיהם, ולהעלות אותם יחד עם עליית מהותנו למרום האצילות והתנשאות הדבקות המקורית. כי סוף-סוף הרי כמה שהחיים התפשטו הרי הם כולם מפכים מאור המקורי, ויחד עם מהותנו הנשמטית צריכים גם לשוב אל הרום העליון, ואז לעולם לא נעלה בחוסר-רכוש, ולא נכשל בהחלשת כח, כי לא ערומים נעלה למרומים, כי עמנו אחוזת לבושנו רבי הגוונים ועשירי הצבעים, אשר רכשנו לנו מהתפשטותם של החיים כולם, והננו עולים ובאים בימים, עם כל תולדות המפעל, המעשה והחיים אשר עמהם.

ט.

המוסר בקולו האלהי בא לתוך הנשמה מחיי כל עולמים כולם. ההויה היא בכללותה בלא שום חטא, החטא הוא מצוי רק בערך הפרטים, אצל הכלל הכל מתאים להרמוניה נצחית, והמעשים שההרמוניה הנצחית מתגלה על ידם הם הנם המעשים הטהורים, המשוללים מכל חטא עון ופשע. וחיים כאלה, שמעשים כאלה מהם מפכים, - זה הוא הדבר שהנשמה דורשת, והיא משיגה אותם באור מקור חיי כל החיים, אור מקור יפעת אור אין סוף, שהיא אליו כל כך שקוקה, קשורה ועורגת באין קץ ותכלית, בתשובה עילאה בחופש עליון, בעליצות דרור ובחרדת קדש קדשים, מלאה חכמת עולמי עולמים.

י.

התשובה היא חדוש החיים. אי אפשר לתשובה שלא תשנה את ערך החיים כולם כשהחיים נמשכים, וממילא הרי היא משנה את ערכם לטובה אפילו כשהיא נעשית כיום האחרון, ו"זכור את בוראך, עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר: אין לי בהם חפץ, עד אשר לא תחשד השמש והאור, והירח והכוכבים". יתר התנחומין הם תבלין לחזוק התשובה והסברת ערכה. אבל השקוע בתוך התנחומים עד כדי רשול של הסדרת ערכי חיים מקודשים, עד כדי טמיעה ביון מצולת החטא, "ואומר נצלתני", זאת היא דרך המות של עבודה זרה הותרנית. האומרת: "הביאו לבקר זבחיכם, לשלשת ימים מעשרותיכם וקטר מחמץ תודה", המתודה העוזבת את האמת והמשפט והולכת אחרי לבבה, זו מינות, הגוררת אחריה כל רצח וכל זמה, למרות שהיא תמיד פושטת טלפיה ואומרת: ראו שאני טהורה, והיא מלאה תנחומין של הכל, שאי אפשר להם לעמד בעולם, של שקר שאין לו רגלים. "כי נופת תטפנה שפתי זרה וחלק משמן חכה. ואחריתה מרה כלענה וחדה כחרב פיות". הפירות של הדעות והמדוות של אותם המתחנכים בתרבותה, הם מעידים על עצמיות פנימיותה. ואין כל חכה כ"א בניצוצי הקדושה הגנובים שלה מתוך אוצר ישראל החי, שהיא פולטתם קמעה קמעה, עד אשר תער נפשה לגמרי, "חיל בלע ויקיאנו מבטנו יורישנו אלי". ואז ישמש הניצוץ הקדוש שנבלע כ"כ בגוים ככלי אין חפץ, להתעורר להעיר לב עמים רבים, להפוך להם שפה ברורה לקרא בשם ד' אלהי ישראל, ברוח ד', רוח עצה וגבורה, רוח דעת ויראת ד'. לא רוח זר, רוח טפשות וחולשה, רוח סכלות והפקרות מוסרית, התומך אשיותיו השקריות על יסוד הותר, שהוא בוז וקלסה לכל

מנהיג ושופט צדק, שרק "חסד לאומים" כזה הוא מקור נפתח לכל אכזריות ונבלה, "יבא אלהינו ואל יחרש אש לפניו תאכל וסביביו נשערה מאד, יקרא אל השמים מעל, ואל הארץ לדין עמו. אספו לי חסידי כורתי כריתי עלי זבח". "כי אלהי משפט ד', אשרי כל חוכי לו", "ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים, הן עד לאומים נתתיו נגיד ומצוה לאומים. הן גוי לא תדע תקרא, וגוי לא ידעוך אליך ירוצו, למען ד' אלהיך ולקדוש ישראל כי פארך".

יא.

צריד לעורר לתשובה גם בשביל קיום האומה. הא כיצד? אנחנו צריכים להיות אגודים ביחד לדורות, האגד הרוחני שלנו צריך הוא פרנסה, פרנסתו היא אורח החיים ומהלכי הדעות. כשמחזיקים אותם הדרכים והמחשבות הרי התימות האחדותית קימת, והיא מוסיפה כח לאחדות הגזע ויתר מיני סמני האחדות, אע"פ שהם מצד עצמם דברים עוברים ומשתנים: אבל בחלישות הרוחניות, הפרוד הרוחני מתגבר, והאחדות המקרית של הגזע והעניינים החצוניים לא יעצרו כח לאגד את הפרודים הרבים, שהחיים בתנאייהם החצוניים והפנימיים מפרידים.

יב.

יש שמחשבה יורדת ממרומי גדולתה וממקור טהרתה מפני שאחרי אשר נתגשמה במעשה וכחיים טפלו בה אנשים שאינם הגונים והחשיכו את יפעתה. הירידה הזאת איננה ירידת עולם, כי אי אפשר שהטוב הרוחני המחשבי יהפך לרע, כ"א ירידת שעה והיא ג"כ לצורך עליה. אותם האנשים שהם קטנים באיכות יש להם גודל כמותי, וגם מדה זו, אע"פ שהיא נחשכת כלא לגבי האיכות, מ"מ כשהיא מצטרפת עם האיכות היא מעטרתה, ו"ברב עם הדרת מלך". ולא דוקא הכמות המספרית כ"א גם הכמות הכחנית, המרץ והחפץ לרדוף ולהשיג, לכוון את המבוקש ע"י דרכים מעשיים והתגלות הכח. כל זה מתגלה יותר אצל אנשים בעלי חומר חזק וגס וחסרי רוח אצילי, המתיש ע"פ רוב את הכח ביחושו להחומר. כאשר המחשבה צריכה לקנות לה בסיס חמרי, דרכה לרדת ממעלתה. בפרק כזה הנה היא מושלכת לארץ ופריצים באים בה ומחללים את קדושתה. אבל עם זה מתרבים אוכלוסיה, והתגלות האומץ החמרי הולכת ונוספת. הדברים הולכים כך עד בא התור, שמתעוררים עדיני לב חמושים בכח צדקת ד', והם עולים עד ראש הפסגה של מקור טהרת המחשבה, ומתעמקים בתוכיותה, מכניסים בה את הטוהר שבנשמתם, את כוונותיהם העדינות ומחשבותיהם הזכות. ומתוך כך זו המחשבה הכללית בעצמה, שמפני מכאוביה הרוחניים, מדקירת הקוצים הסובבים אותה, היא מוטלת עיפה בחולשת כח, בתרדמת מות, וכמעט באין רוח חיים, מתעוררת היא ומתחלת להשפיע, על כל הנגשים אליה טל חיים בהוד גבורה מפנימיותה, ואז מתעלים בעלויה כל הדבקים בה: וגם אותם אשר דבקו בה בימי עניה הרוחני, אשר ע"י זדון ושובבות רשע סרו מהדרך הראשית הסלולה למגמתה של המחשבה, הנם גם הם מתעלים עמה, שבים על ידה בתשובה בהירה ועליונה במעוף נשר בקלות נפלאה, שאין דומה לה בכל גלוי של חזיון תשובה הבאה מצד התעוררות הכח הטוב של איזו נפש פרטית. המחזה הזה בא יבוא ולא יאחר. אור ד' המעולף בערפלים הגנוז בנקודת ציון היסודית יופיע, יעלה מעמק הבכא את מקדש מלך עיר מלוכה וכל אגפיה, ועמה יעלו כל המחזיקים בכנף מעילה, הקרובים והרחוקים, לתחית אמת וישועת עולמים.

פרק יג. ארחות תשובה רוחניות ומעשיות.

א.

אי אפשר להדבק באמת ביסוד הלאומי של ישראל כ"א מי שנשמתו הוטהרה, כבר ע"י תשובה מחטאת האדם המגוננת ומדותיו הפחותות, או מי שנפשו לכתחלה היא נפש טהורה. כי היסוד האמתי של תכונת האומה הישראלית הוא שאיפת הצדקה העליונה, צדקת ד' בעולם, וכל מי שנזדהם באיזה חטא, לפי אותה המדה של זוהמתו אין חפץ הצדקה והטוב מאיר בקרבו כראוי, וע"כ לא יקושר באמת עם התכונה הלאומית עד אשר יטהר.

ב.

כדי להסיר כל מסך מבדיל בין הטוב האלהי הכללי ובין הנפש הפרטית הצמאה לו, צריך להבדל מכל פגם מוסרי, בכל המושג הרחב שלו במובן הכללי, שכולל זכוך המדות כולן וטהרת המעשים השכלית, שכל אלה הם התפשטות האור האלהי בעולם בתכונה כללית מקפת את האנושיות וכל ההויה, בכל מה שיש מקום לתכונת מוסר לחול שם. וכדי להסיר ג"כ את המניעה המעכבת מהשלמת הלבוש הישראלי המלביש את הטוב האלהי המופשט ע"פ סגנונו המיוחד, צריך להסיר כל מניעה מעשית מכל הנוגע לנפש הישראלית. וזאת היא התכונה המצרכת לתשובה גמורה מכל פרטי פרטים של כל חטא ועון ע"פ התורה שבכתב ושבעל פה, שכולה היא נשמת ד' בקשר ישראל.

ג.

צריך אדם להיות מחובר תמיד עם תמצית הטוב האלהי המקושר בשורש הנשמה של כנסת ישראל כולה ובזה הוא זוכה לתשובה. כי תמיד יגלו נגד עיניו גרעונותיו וחטאיו, שהם נובעים ממקור ההתנכרות, שהתנכר לאומה האלהית. שהיא צור חוצב ומקור כל הטוב שבו. אל יבהל מלהיות מחובר עם שורש נשמת האומה כולה, אע"פ שבהסתעפות הענפים הפרטיים נמצאים ג"כ רשעים וגסים, אין זה מגרע במאומה את האור הטוב האלהי של כללותה. וניצוץ נשמת אלוה שרוי הוא גם בכל הנפשות הפרטיות היותר נפולות. ומתוך שכנסת ישראל חובקת בקרבה את הטוב האלהי לא רק לעצמה כ"א לכל העולם, ליקום כולו, הרי הוא בא מתוך הדבקות העזה בתוכיות נשמת האומה - לדבקות באלהים חיים, ע"פ הברכה האלהית המלאה כל, ואור שכינה שורה עליו בכל הדרה ועוזה.

ד.

אי אפשר לאדם שיהיה מצטער באמת בצרת הצבור כ"א כשיקדש את דרכיו ויתקן מדותיו וישוב בתשובה שלמה. ההשתתפות בצרת הצבור בעומק הלב היא עצמה היא ג"כ שכר מצוה, שזוכים לזה רק זכי הנפש תמימי דרך ההולכים בתורת ד'.

ה.

דרך התשובה היותר מקורית וטובה, הנובעת מאור התורה בעולם, היא השנון בחלק דיני ממונות וכל

המשפטים שבין אדם לחברו הכלולים אצלנו בלמוד "חשן משפט", בכל הבקאות הגירסאית היותר בהירה וכל החריפות הישרה והרחבה היותר אפשרית. היא מתקנת את כל מכשולי הלב שבחיים ומעמידה את הצדק האלהי על בסיסו הנאמן ונוטלת את מחץ הספק והנבוכה מתוך הנשמה, ע"י מה שמאירה היא באורה הבהיר את דרך החיים המעשיים. אמנם צריך תמיד להכשיר את הלב ואת המח ע"י יתר חלקי התורה, וביחוד ע"י השפעה מוסרית ועיונית חזקה ורחבה, בטל האור של ההגיונות הפנימיים שכהכרות האלהיות האציליות, כדי שתהיה הנשמה מוכשרת להתדבק יפה בצדק האלהי שבחלק המשפטי של תורת החיים, ואז יבא לה מקצע זה כשמן בעצמותיה לרוממה ולשגבה.

ה.

כשחפץ אל הצדק המוחלט התיאורי בצורתו האצילית מתגבר הרבה בנשמת האדם, על ידי טהר נפשו במדות טובות ומעשים טובים, ותשובה גמורה מאהבה, פורצת היא התשוקה העליונה הזאת ובוקעת את כל האוירים הרוחניים, ודוחקת את עצמה עד למטה לארץ, ודורשת בחזקה את תפקידה להריץ בארץ משפט. ומזה נולדת חבה חמימה מאד לעיון ולשנון של עמקי ההלכות שבין אדם לחברו, והמקצוע היותר גדול שבתורה, שהוא דיני ממונות, הולך ומתרחב, מתחדד ומתלבן, ועמו כל המקצועות של ההלכות המעשיות. וכיון שהצורה הרוחנית של הצדק האלהי מתגלמת בחיי המעשה הרי היא מוסיפה עז, והנשמה מתחזקת עוד יותר, וההארה הרוחנית שלה מתבררת עוד במעלה יותר עליונה.

ו.

כשהאדם רוצה, שכל חושיו וכחותיו הפנימיים יתקדשו בבת אחת לפי אותה העליה הרוחנית שבהכרתו כשהיא מתעלה, וכן שכל הפגמים המעשיים יתישרו מיד וישתלמו בתקון מוחלט, לא ימצא לנפשו שוב מעמד ולא יוכל לחזק את רצונו לצעוד על דרך השלמות האמתית. אלא העיקר שהכל בו היא עלית ההכרה, הגברת אור התורה, והתשובה המעשית תהיה סמוכה לה, בתחלה בדברים שלהבא, ואח"כ בדברים שבעבר הנח להתקן, ואח"כ יתרחב החוג גם בדברים שתקונם כבד, וכה ילך הלך ועלה עד אשר יזכה לתקן את הכל: אבל אל יזוז משום דבר מצעידתו הרוחנית ע"פ אותה המדרגה הפנימית שנשמתו בקרבו תובעת אותו.

ז.

עיקר כבדות ההשגה הוא בא ממה שהרצון אל הטוב ואל השלמות נחלש ע"י פגמי המדות והעוונות. ובאמת היה ראוי גם להתענות כדי להתיש את כח הרע שבחומר, המונע את הרצון מלעלות במעלותיו, אבל צריך לשקול ג"כ את הכח הרוחני והגופני אם הוא מסכים לזה. ובכל אופן אין להתיאש מעלית הרצון, ואפילו כשנשארים כמה פגמים, שלא נתקנו, בין כמדות, בין במעשים, צריך לצפות לחסד ד' ולתשועה עליונה, כי "טוב וישר ד' ויורה חטאים בדרך".

ח.

המוסר הפנימי צועק הוא לקרבו של אדם: כן אדם שובה מעוונותיו. לפעמים הצעקה כל כך הומה היא עד שהיא מערבבת את כל ההרמוניה של החיים, והאדם מוכרח לעלות במעלות הרוחניות הגבוהה מערכו, עד

כדי לבסס את סדר עולמו הפנימי. אבל כאן הגבורה מוכרחה לבא לעזרה, גבורתו הפנימית של האדם צריכה לעמוד לו בעת כשלון הרוח היותר מרור. מפני אמצח הכח של התביעה המוסרית לפעמים מבלבל הוא האדם ואינו יכול להחליץ ממסגרותיו, מדות ותכונות רעות, מעשים רעים, עוזבי דרך תורה ומוסר, מעיקים עליו, רואה הוא דרכו סוכה בסירים, אין מוצא לתקון, חבול הוא בידי אחרים ואין מעמד: - אבל מכל אלה אור שמש צדקה יזרח.

ט.

אל יבהל אדם מפני המניעות שיש לו על התשובה. ואפילו אם התשובה קשה לו, מפני דברים שבין אדם לחבירו, ואפילו כשהוא יודע בדעתו שאינו יוצא ידי חובתו, ומתוך איזו רפיונות איננו יכול לתקן את הענינים שבינו לבין חבריו, אל יניח בלבבו שום חלישות דעת הגורמת להקטין יקרת ערכה של התשובה. ואין ספק, שמתוך ההשלמה בכל מה שאין לו מניעות יזכהו השי"ת לתקן בכי טוב גם את כל הדברים שיש לו עליהם מניעות גדולות שא"א לו לנצחן.

ט*.

יסוד התשובה צריך לעולם להיות מונח על התיקון של להבא. ובתחלה לא ישים כל כך לעיקר מעכב על דבר העבר, כי אם יבא מיד לעסוק בתיקון העבר ימצא מניעות רבות ויהיו דרכי התשובה וקרבת ד' קשים לפניו: אבל בהיותו עסוק באמת לתקן את מעשיו, הדבר מובטח שאז יעזרוהו מן השמים גם כן על תקנת העבר.

י.

יש אדם שהתביעה המוסרית מאירה בנשמתו בבהירות גדולה, וכל ציור של רוממות מוסרית שהוא מציר, מיד נפשו נתבעת ממנו להתאים עם מהלך חייו, ומתוך שהמעין הציורי הוא שוטף במהירות הרבה יותר מהתנועה המעשית והתכנים הטבעיים, שבטבע הגוף והנפש, ע"כ הוא תמיד מלא צער ומרירות על נפשו, על קוצר ידה מעשות את חיוביה ומלמלאות בעומק רצונה ורגש עצמיותה את השקוף לה מהאור המוסרי הטוב והנחמד. ויש, שמכשרון קדוש זה תצמח יראת היצירה, שלא יחפוץ להסתכל בבהירות הציורים, ששם מעורבים הם יחד תאורי המוסר, המדע, וההשקפות העדינות שבמרומי הקודש, - כדי שלא יכפל צערו הנפשי עד בלי די. במעמד כזה צריכים להוציא אל הפועל את העז הנפשי ולאחוז עם זה ג"כ במדת התשובה הרצונית. שהיא תמיד מלווה את כל ההולך בנתיבות החיים העליונים, ואת כשרון הרוח העליון, הנחמד, להרבות עושר קודש להגדיל תורה ולהאדירה, אל יתן להתכמש מפני התביעות המוסריות שמתגברות עליו, כ"א יחרץ לעומתן בבטחון, שמאורה של תורה יחזירנו תמיד למוטב בצורה היותר עליונה, ויראה להרבות רכושו השכלי והציורי בחרות הנשמה היותר מסוגלה לו, ואל יפחד לבו, "יהלמני צדיק חסד ויוכיחני שמן ראש אל יני ראשי".

יא.

גדול ונשגב הוא אושר התשובה. האש השורף של צער החטא בעצמו הוא מזקק את הרצון, מטהר את האופי של האדם בטהרה עליונה ומאירה, עד שהעושר הגדול אשר באוצר החיים של התשובה הולך

ומתפתח לפניו. הולך הוא האדם ומתעלה ע"י התשובה. ע"י מרירותה וע"י נעמה, ע"י יגונה וע"י שמחתה. אין דבר מצרף ומטהר את האדם, מעלהו למעלת אדם באמת, כהעמקת התשובה, "במקום שבעלי תשובה עומדים, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד".

י.ב.

שלהבת החרטה, הבאה מנפש נדיבה, ע"י אבוקת אור התשובה, אש קודש היא, אש מלאה אור וחום, מלאה חיים. כשהיא חלה על רוח טהור, על נשמה חיה ומארה באור חן ושכל טוב בדעת קדושים, אז היא מתהפכת לכח אדיר ורענן, לכח פועל, מזקק ומטהר. מוסיף עז ועצמה, ומסקל נתיבות ותוכן רוחות חדשים לכל מהלכי החיים. התנערות חדשה והתעוררות מלאה לשד עלומים היא מביאה עמה. והאדם נעשה בריה חדשה. מזוקקת ומצורפת, ואל על יביט אל מרומי הדעת והבינה, שהיא המביאה לידי תשובה, ומאורו של משיח, משורש כל התורה וכל המצוות כולן, כל המעשים וכל המדות בכללותם, יבאו לו קרנים להאיר בהן את מסלותיו האפלות ואת דרכיו השוממים, ויחד עם בניניו בנין עולם יבנה ורבים ילכו לאורו, אשר בראשית הודלק רק למענו, נר לאחד ונר לרבוא רבבות עם, "וקורא לך גודר פרץ משובב נתיבות לשבת".

פרק יד. נתיבות תשובה פרטיות

א.

כשם שצריכים להעלות את המדות והמחשבות הרעות לשרשן, כדי לתקן ולמתקן, כן צריכים להעלות את המדות והמחשבות הקטנות, אע"פ שהן טובות אבל אינן במעלה גדולה ומאירה, למקור שרשן, ולהאירן באור של גדולה. וכשם שמועילים לעולם כולו בעלית המדות והמחשבות הנפולות, כך ויותר מועילים ומטיבים לעולם ע"י העלאתן של המדות והמחשבות הקטנות כשעולות לאורה גדולה. ומדה זו של העלאת דברים קטנים לגדלות אינה פוסקת בכל עת ובכל שעה, והיא התשובה הגמורה שצדיקים גמורים באים על ידה להיות עולים במעלות בעלי תשובה.

א*.

כשמתכלים הסתכלות רוחנית, ומכירים שהעינים הרוחניות סתומות הן מפני פגמי הנפש, שגרמו העוונות, ומתוך הצער של מיעוט האורה מתחרטים על החטאים בכלל ובפרט, וחפצים בכל לב לטהר את המעשים והמדות על מכוניהם, כדי שלא תשאר עוד הסתימה מעכבת את האור העליון מלחדור בתוכיות הנשמה החושבת. - זהו הדרך לבא לתשוכה עילאה, תשובה דחזיא לחפאה על כל עובדין.

ב.

לפעמים ע"י מה שמתאמצים להיות מדובק ברוחניות עליונה, מתרוממים כל כחות החיים הרוחניים למעלה בעולם המחשבה העליונה, והגוף נעזב מן הנשמה, וע"י זה המדות הרעות שולטות בו. ואח"כ כשהסתכלות הרוחנית העליונה נגמרת, וכח החיים חוזר לרגילות שלו, מוצאת הנשמה את הגוף שבור בקלקולי תכונותיו, ומתחילה מלחמה פנימית גדולה ומסוכנת מאד. ובשביל כך צריכה היא התשובה, עם חפץ זכוך המדות, להיות קודמת לעליה ההסתכלותית, ואז מכשירים איזה צד של מגע בין הגוף אל הנשמה גם בהתעלותה העליונה.

ג.

כשבאים לשוב בתשובה צריכים לדעת שאין שום מניעה בדבר. אפילו אותם כ"ד הדברים המעכבים את התשובה, תיכף כשמבקשים ובאים לשוב עליהם שוב אינם מעכבים. ואין לבטל שום נטיה של תשובה, לא קטנה שבקטנות, מפני שפלותה, לומר שאין הרעיון הקטן ראוי לפי מדתו שהאדם משער את עצמו, ולא את הרעיון היותר גדול, לומר שהוא גבוה יותר מערכו. כי הכל עולה ומצטרף ביחד לקומה שלמה ועולם מלא של תשובה, שהוא יקר, גדול וקדום מכל העולמות האחרים.

ד.

מה שמוטבעים לפעמים במניעות גדולות, בין בענינים שבין אדם למקום, בין בענינים שבין אדם לחברו, לא יעכב כלל את התשובה הרוחנית. וכיון שמבקשים לשוב אל ד' שבים. והאדם מתחדש כבריה חדשה. והציצים המעשיים, שצריכים לזירוז גדול לתקנם, יצפה עליהם תמיד לתקנם, ויסגל לעצמו מדת השפלות ביותר כ"ז שלא תקן איזה דבר בפועל, ממה שיש לו לתקן בדרך מעשי, וישתוקק לתקון השלם. וממילא יבא הדבר לידי כך שיעזרהו השי"ת לתקן הכל בפועל. אבל גם כשלא נזדמן לו עדיין התקון, בין מצד מניעות חיצוניות או מצד מניעות פנימיות, שעדיין אין רצונו תקיף כל כך, וההסכמה לדרכי התקונים המעשיים עדיין לא באה לו כהשלמה, מ"מ יאחז בתשובה הרוחנית בכל עז ואומץ, ויהיה תקיף בדעתו, שסוף כל סוף אחוז הוא בתשובה, שהיא ענין יקר מכל מה שבעולם, וירבה בתורה, במדות טובות, בחכמה ובהנהגה ישרה בכל מה דאפשר לו, וישפך שיחו בתפלה לפני קונו להוציא אל הפועל את חלקי התשובה שעדיין לא יצאו אל הפועל, בעבור עצמו ובעבור כלל ישראל ובעד כל העולם כולו ובעד התקון הכללי של השכינה, אור ד' בעולם, שיהיה בתכלית השלמות, וישתוקק שכל הנשמות תהיינה מתוקנות ונהנות מזיו השכינה, והכל ישבעו טוב ושפעת חיים.

ה.

כשעושים איזה דבר בנטיה של חלין. של גופניות ובהמיות, אם רק הוא של היתר, תיכף כשמתעוררים לשוב ע"ז מתעלים כל הכחות ומתהפכים לאצילות ולקדושה. "במצוות עשה אינו זז משם עד שמוחלין לו", ובעניני היתר תיכף כשעולה ברעיונו לשוב הרי הוא מתקדש, והפעולה וכל כחה מתקדשים עמו, והעצבון הבא מתוך תענוגי חול מתהפך מיד לשמחה של מצוה, "ולישירי לב שמחה".

ו.

כששואלים: מהיכן העצבות באה? צריכים לפתור: מהשפע של המעשים, המדות והדעות הרעות על הנשמה, שהיא טועמת בחושה החודר את מרירותם, והיא נסלדת, נפחדת ועצובה. וכשאור התשובה מופיע, וחפץ הטוב כשהוא מתגבר בתכונתו המקורית, צנור של עונג ושל שמחה נפתח, והנשמה יונקת מנחל עדנים, וכשהכשרון המעשי לוקח לו את התמצית של ההרגשות הנעימות הללו, יוצא-לאור המוסר הטהור העליון, המצליח את החיים בהודו.

ז.

כל עצבון בא מפני החטא, והתשובה מאירה את הנשמה ומהפכת את העצבון לשמחה. העצבון הכללי

שבעולם מקורו הוא בזוהמת הכלל הנמצא בחללו של עולם, מחטאת הרבים והיחידים, ומחטאת הארץ הכמוסה, שיצאה לפועל בחטאת האדם, שצדיקים יסודי עולם, ומשיח ביחוד, שבים בתשובה על מהות חטא זה ומהפכים אותה לשמחה.

ח.

אם מזדמן הדבר, שאוכל אדם במחשבה פסולה או נמוכה, והוא שב מיד לאחר האכילה לרומם את מחשבתו וכחותיו בתשובה מאהבה, הרי הוא מתקן את העבר, כאילו היתה תחלת האכילה בכונה טהורה. וזמן העכול, הראוי לברכת המזון, מסוגל יותר להרמה עליונה זו, הראויה לכהני ד'. אשר את לחם ד' הם אוכלים, "כהנים אוכלים ובעלים מתכפרים".

ט.

האכילה הגסה, אע"פ שבאה מתוך חולי והכרח, יש בה פגם, ומ"מ נראה שנח מאד להעלות אותה בקדושה. אבל תשובה ודאי צריכה להתחבר עם תקון והעלאה זו; הכח המתרבה כשהוא משמש לקדושה עולה הוא ליסודו גם אם בא לכתחלה ע"י אכילה גסה, כיון שיש כאן דחיפה של הכרח מצד חולי וחולשה וכיו"ב, ואינו דומה לדבר האסור, שעליתו מעוכבת הרבה מאד.

י.

בדיעבד כשאוכלין בלא כונה טובה או כשנכשלין באכילה גסה, שנקרא פושע, כשמתכוונים לשוב על זה בתשובה שלמה אחרי האכילה, ולהעלות ולברר את ניצוצי הקדושה שבאכילה זו, יש תועלת ותקוה. ואל ירף הנלבב מלתקן את כל אשר תשיג ידו, אחרי כל אכילה, בתשובה מאהבה, בשמחה וטוב לב, בלא עצבות, כ"א בחדות ד, ובלב נשבר ונדכא, המלא גודל ועז קודש, ואז יפעול ישועות לו ולעולם. וגם אם עברו עליו בעת אכילת המזון עצמה כמה נפילות ונסיגות, עוד ישוב ויתעלה ויזכה לאכול לחם קדש בקדושה עליונה, והפשע יהפך לשפע, שפעת טובה וברכה ורחמים ורצון, "וטוב לב משתה תמיד".

יא.

מרעיונות כאלה של קדושה ושל תשובה שהם מביאים לידי עצבות צריכים להתרחק לפעמים, כי יסוד השמחה הקשורה בעומק הקודש הוא גדול מכל תוכן של קדושה ושל תשובה אחרת. ע"כ כאשר באות לו מחשבות של יראה ושל תשובה בדרך עצבון יסיח דעתו מהם עד שתתכוון מחשבתו, ויקבל עליו כל התוכן של קדושה ושל יראת שמים בדרך חדוה ושמחה הראויה לישרי לב עובדי ד' באמת.

יב.

יש עצבון פנימי, שבא מהרגשת הלקוי הנשמתי. ביחוד כשהתכוונה המעשית היא לקויה, ואין ההרגשה של האחריות המעשית מפורטת כ"כ, מרגשת הנפש יותר בחסרונה מפני שהכח המעשי הוא קרוב לחוגה. משא"כ האנשים שהם קרובים אל החוג המעשי, שלקויותיהם מתפשטות יותר בעולם הרוחני הרחוק, הם אינם יכולים להרגיש חסרונם עד כדי עצבון, ויכולים להיות יותר שמחים בטבעם. אמנם מי שלקויו

המעשיים נוגעים ללב, ושאיפותיו הן רוחניות אדירות, יראה להגביר את השטף הרוחני ולשעבדו לעולם המעשי באופן שיאיר את האופק המעשי, וע"י עסק התורה המעשית יתפתח, והיה למאור של תשובה עליונה, שיתקן את הכל, את החיים המעשיים והעיוניים ביחד.

יג.

אף על פגמים שיסודם הוא חלישות הגוף צריכים לשוב בתשובה, עליהם ועל כל תולדותיהם. מ"מ צריכים להתחזק מאד שלא להתפחד יותר מדאי, ביחוד מפני הפגמים הללו שהמזג החולה של הגוף הוא סבתם, שכבר יש פתח גדול לחסד עליון שלא יחשב ד' לו עון את מה שבא לידו באונס המזג, בין במה שהוא במעשה בין בשוא"ת. וכשם שטובה היא מרדות בלבו של אדם כך נחוצה היא ההתאמצות הלבבית, כדי להיות נכון לעבודת ד' בתורה ובעבודה תמה, בדעה צלולה עד כמה שהיד מגעת.

יד.

גם בדברים שאי אפשר לתקן אותם במחשבה כ"א במעשה, כמו בין אדם לחבירו, מ"מ אין לשער את הגודל שיש בכל הרהור של תשובה, אפילו כשהוא בא מצד יראה פשוטה יראת העונש, מפני שכל מדה קטנה שבקטנות גורמת לעורר בנפש ובעולם את המדות הקדושות והגדולות, ואור קודש מאור פני עליון מופיע בכל זיו בהדר אהבה ובנועם ד' ע"י כל מחשבה הנוטה לטובה, ; ואפילו אם יש בה סיגים רבים, החן הפנימי שלה, הקדש היסודי שבתוכה זהו שוה כל עושר, וכל חפצים לא ישוו בה.

טו.

אע"פ שהעצבון והפחד בא מפני בטול תורה ומפני העונות כולם, מ"מ תיכף כשמהרהרין בתשובה הרי הכל מתהפך לטובה, וצריכין מיד להתחזק באומץ בטחון בחסד עליון ב"ה ולאחוז בתורה ועבודה כ"א כפי מדתו. ואם לפעמים יראה לו, שהמדה המתעוררת ע"י הקריאה בספרים מעניני המוסר והיראה אינה לפי מדתו, יתבונן ויחקור על מדתו מה היא, ויתחזק ויתאמץ ביחוד במדתו העצמית: וגם מזה אל ינח ידו ממה שמתעורר ע"י הספרים, ואע"פ שקטן מאד הוא צד התפיסה שלו בענינים שאינם כ"כ שיכים לו, מ"מ כל מדרגות הטוב והקודש צריכות להיות מקושרות זו עם זו, ויחד כולן יעשו חטיבה אחת להאיר עליו אור ד' ותורתו העליונה בנעם ד' וטובו.

טז.

יש שאדם קורא בספרים מעניני מעלות של קדושה, ונפשו מצטערת ומתמוגגת בקרבו. צריך הוא להפריד את הצער לחלקיו, וימצא שיש לפעמים שחלק אחד ממנו הוא שמצטער על שהמדרגה הטובה הזאת היא רחוקה ממנו בעונותיו, וצריך הוא להתחזק בתשובה לבא למדה העליונה ההיא, ועם זה יתכן שיש באותה מדה חלק שהוא פחות מערכו, והוא מצטער מההצטמצמות שנפשו נוטה להצטמצם בתוך הקטנות הממוזגת במדה הטובה ההיא. וצריך הוא לברר לעצמו עד כמה יאושר באמת כשיקח מזו המדה, ועד כמה אשרו תלוי בשמירה שלא להשאר בצמצומה כ"א לעלות למעלה ממדתה, "מעלין בקודש".

יז.

יש שני אופנים של גדולת מדרגה. האופן האחד מצד המעשים והתלמוד, והאופן השני מצד הכשרון והתולדה, בשורש היצירה. מי שיסוד גדולת מדרגתו בא מצד התלמוד והמעשים, כשירוד ממדרגתו וצריך לעלות, צריך הוא לאחוז במדות קטנות ולשוב בהדרגה. אבל מי שיסוד גדולתו הוא מצד כשרונו בעיקר תולדתו מגדולת נשמתו, גם כשירוד ממעלתו, מצד מניעות פנימיות או חיזוניות, צריך הוא לשוב בגדולה וחפזון, בדליגה כעל כנפי נשרים, מבלי להתחשב עם הדרגות. ומ"מ מצטרפת לזה ג"כ תשובה במדות של קטנות ודקדוקים פרטיים השייכים להן, אלא שהן אינן עיקר מלאכת תשובתו של מי ששרשו גדול ונשגב, אלא כערך של סניפים המצטרפין, כתבלין הממתקין ועוזרים ומסייעים ליסוד העיקרי - היא התשובה הרמה הגדולה.

יח.

בכל דרגה ובכל השגת עולם יש בה אוצר של קדושה, וכשאדם דולג ועף במהירות גדולה יותר ממדרגתו אז מתרוקן הוא מהתוכן הקדוש של הדרגות התחתונות, שהן הראויות לו, ולמדרגות העליונות אינו יכול להתדבק מפני שהן יותר מדי רוחניות בעדו. ע"כ הוא צריך לשוב בתשובה בשברון לב ובשמחה אל המדרגות שעזב, ומ"מ לא ישכח את הרושם של המדרגות העליונות, שכיון שעלה לא ירד, ואז יתהפך הכל לטובה.

יט.

אפילו אם רואה אדם, שעם מה שנתעורר בלבו להחזיק בדרך ישרה ולהתגבר יותר בעבודת השי"ת, מתגבר בו היצר הרע יותר ומפילו לתאוות ושפלות, מ"מ לא יתחרט כלל על התגברותו ויוסיף גבורה על גבורתו, ועל המכשולים שאירעו לו בדרך עלויו ישוב בתשובה, וידע שכל זה כלול בכלל טעה בדכר מצוה דפטור מחטאת. ולא יירא כלל כ"א יראה קדושה ותשובה יקח מכל דבר.

כ.

ברפיון הרצון, הגורם כמה מכשולים, אשם הרבה חסרון הכח הגופני, אף שגם הוא אחוז בכמה גורמים מוסריים, מ"מ בתקון התשובה צריכים לדקדק על כל הגורמים לרפיון הרצון, ולהשתדל בתקון כללי, בין ביחש המוסר והטוהר הרוחני בין ביחש הגוף וחזוק כחותיו, כדי שיהיה האומץ הנפשי מצוי ביתר תקון ושכלול בסיסי.

כא.

כשמצירים דברים נשגבים, שאנו רחוקים מקנינם ומרכישתם בפועל, צריכים אנו לדעת, שהרחוק הזה איננו כ"א רחוק גופני ולא נפשי. ע"כ לתשובה אנו צריכים, כדי שנהיה קרובים לאור האידיאלי המתנוצץ ברעיונו: אבל לא לבא לידי עצבות ובטול המטשטש את אומץ החיים כ"א בטול פנימי עדין, המשפיל את הצד המכוער שבנו ומרומם את כל מהות הטוב והעדין, "ימין ד' רוממה, ימין ד' עושה חיל".

כב.

מעוט האמונה בתפלתו, שבא לא מפני חוסר אמונה בהשגחה האלהית ח"ו אלא מפני דכאות לבו מרוב עונותיו ועוצם שברון רוחו בתשובתו, סופה שתתהפך לאמונה עליונה ואדירה, בימין ד' רוממה, שתעשה נפלאות גדולות בעהשי"ת המדריך ענוים במשפט ומלמד ענוים דרכו.

כג.

אם אדם נשפל כ"כ בדעתו, עד שמרוב מרירות נפשו על עוצם ירידתו המוסרית, בכל חטאתיו, איננו יכול להרים ראש לעסוק בתורה ובמצות, בישובו של עולם ובחברת הבריות, במנוחה ושמחת נפש בריאה, צריך הוא לשים אל לבו, כי מדכאות לב כזאת על כל עונותיו הרי הוא ודאי באותה שעה בעל-תשובה גמור, וא"כ כבר שגבה מעלתו, ויוכל להניח דעתו ולשוב לשמחתו וחדות רוחו ולעסוק בכל הטוב מתוך לב שקט ושמח, כי טוב וישר ד'.

כד.

הבושה שמתבישים בפנימיות הלב מפני החטא, אע"פ שהיא דבר שבטבע, מ"מ יש בה קצת כפרה. וכשמשימים הלב להרחיב את הבושה, כל מה שהיא מתרחבת הרי היא מרחבת את חוג הסליחה על כל החטאים כולם. כי הרי הם שייכים זה לזה בתוכן של עבירה גוררת עבירה, וא"כ המתביש מאחד מחטאיו - מכולם הוא מתביש, והרי התשובה של יראת ד', שהיא הבושה, מתפשטת על כל שעור קומתו, ומתכפר לו בזה אפילו מחטאים דבעינן בהו תשובה רבתא דחזיא לחפאה על כל עובדהי.

כה.

המדות הרעות הן באות לפעמים בתורת עונש על חטאים קודמים, ואין די במה שישתדל האדם להטהר מהן בעצמן, שלא ישוב לטהרתו כ"א כשיפשפש במעשיו וישוב מהעונות שגרמו את אותו העונש של נפילת מדותיו.

כו.

מעוט מתיקות נעימת התורה בא מחסרון בטבע הישראלי של הנשמה, שצריכין לתקנה ע"י תשובה מכוונת לחסרון זה, וכיון שנותנים את הדעת לתקן את החסרון מיד חוזר האור העליון של הטבע הקדוש של הנשמה לזרח, וחוזרת מתיקות התורה להגלות.

כז.

לפי ערך בהירות התשובה שלפני הלמוד תגדל בהירות ההכנה של הלמוד ; השכל מתרומם ע"פ יסוד התרוממות הרצון, והוא מתבהר לפי המדה של בהירות הרצון.

כח.

תשובה עילאה, שבאה מאהבה גדולה ומתוך הכרה ברורה, מעלה את כל התוכן הלמודי במדרגה של הפריה ונביעה כזאת, שאין דוגמתה בשום תוכן למודי מצד עצמו.

כט.

הכל מסייע להרמת הרוח, לתשובה עליונה, כל התורה, כל המדע, כל הכח, כל ידיעת העולם והחיים, כל ההתערבות בין הבריות, כל תכונת היושר והצדק. וכשאדם מרגיש פחד עלבון פנימי, טומאת גויה ונפש, צריך הוא לדקדק בכל יכלתו בכל צדדי החסרון שלו ולתקנם ולא יעסוק בזה באופן שטחי, כי אז יוסיף ירידה על ירידתו, כ"א בעיון חודר ובאומץ רוח טהור.

ל.

דוקא מתוך התשובה האמתית הטהורה צריכים לשוב אל העולם ואל החיים, ובזה משיבים את הקדושה על מכונה וממליכים את השכינה בעולם.

לא.

"כל המרפה עצמו מדברי תורה אין לו כח לעמוד בעת צרה", והוא הדין אפילו במצוה אחת, והקב"ה ברב חסדו מעורר רחמיו לזכור בעת צרה את צדדי הטוב וההתעוררות הקדושה של דברי תורה ומצוה, ומתוך הצרה טועמים כל פרט ופרט מפרטי ההתרשלות של תורה ומצוות, ושבים בתשובה והקב"ה מקבל, ומתוך צרה ממציא פדות ורוחה.

לב.

צריך למהר לשוב בתשובה על כל חטא, אפילו אם יהיה מהדברים הקלים מאד, כי אחור התשובה דומה לאחור טומאה במקדש ושהית כלאים בלבישה ושהית חמץ בפסח, שכל רגע בפ"ע הוא חטא מיוחד, ובהכפל חטא קל הרבה פעמים הרי הוא כעבות העגלה. וכן מי שהוא במדרגה של השגות עליונות צריך לשוב בתשובה על כל דבור יתר שיצא מפיו או אפילו דבור נחוץ וקדוש בלא קדושה פנימית, שכלית והרגשית, הראויה לו לפי מדרגתו.

לג.

בערב שבת קודש צריכים לעסוק בתשובה על כל העבר בימות החול, כדי לקבל קדושת שבת בלא שום מניעה מכל דבר חטא ועון. ובמוצאי שבת קודש צריכים לשוב בתשובה על התוכן של הארת השבת, שיהיה נקי בלא שום תערובת, כדי שאותם העניינים, שמפני קדושת השבת הם מתבטלים ואינם יכולים לפעול ולהזיק, לא יפריעו את מהלך הכשרות של ימות החול, שאין בהם אותה ההגנה. וזהו ענין קדוש ידים ורגלים של פשיטת בגדי הקודש של כהן גדול ביום הכפורים. כי אותם צחצוחי טומאה המתפרצים לתוך הקודש, ומפני גודל אור הקודש הם מתאמצים להתדבק בו, ובעת שליטת הקודש עצמה אינם יכולים

לעשות מאומה, - אבל אחר עבור הארתה צריכים להשמר מהם ע"י תשובה גדולה רבת החדוה העז והענוה.

לד.

אסור לה להיראה שתהיה מופרדת מהחכמה כ"א תמיד תהיה מחוברת לה ויונקת ממנה, וממילא משפיעה עליה, וזה נוהג בין בהזרחה הכללית של הברקת היראה והחכמה בנפש בין בכל הפרטים המסתעפים שלהם, שעל כל פרט של פרטי היראה צריכה החכמה להאיר את אורה, ומתוך כל פרט מפרטי החכמה צריכה יראת אלהים, ככל ערכיה, המעשי, המדותי, הרגשי, וגם הדמיוני, להיות מתפרנסת, ומהחבור המתאים של אלה שני המאורות מאירה נשמת האדם, והופעת התשובה, רווית העדן השמחה והחיים, באה לעולם.

לה.

השאיפות השכליות הבהירות מרוממות את האדם מעל חוג המעשה המצומצם. בשעה שהן מבוססות יפה הן מזרזות אותו בתקון המעשה של להבא ומישרות לפניו את דרך החיים, אמנם פועלות הן ג"כ סקול דרך תשובה על העבר, שאין קלקולי המעשה חוסמים את אורח חיו, מפני שהוא מכיר בבהירות עד כמה אור הדעת, המכינה ומיסדת את התשובה, עוקר את כל שרשי הרע מיסודם העיקרי ומחזירם לטובה, וזדונות מתהפכים לזכיות.

לו.

כשאדם רוצה להיות דוקא צדיק גמור, קשה לו להיות בעל תשובה. על כן ראוי לו לאדם שתמיד ישם אל לבו את השאיפה להיות בעל תשובה שקוע ברעיון התשובה ושואף להתגשמותה המעשית, ואז תוכל תשובתו להרים אותו למעלה, עד מדת צדיקים גמורים, ולמעלה מזה.

לז.

בעל תשובה מוכרח ללכת בדרכים עליונים, בארחות חסידות ומחשבה קדושה. אכן ישנם אנשים כאלה שנולדים בטבע להיות אפשר להם להיות צדיקים מעיקרם. והם גם אם נזדמן שחטאו ועושים תשובה יכולים אחר תשובתם להיות כארחות חיים בדרך צדיקים דמעיקרא, לא בתגבורת להבת קדושה ניכרת וחושקת תדירה, אבל אותם שמטבעם יש בהם נשמות כאלה שתמיד הם צריכים לתשובה, הם הם הקרואים להיות חסידים ואנשי קודש.

לח.

יש שהרוח נופל בקטנות ואין האדם מוצא בנפשו נחת רוח, מפני מעוט המעשים הטובים שלו ומפני חשכון עונות ומעוט שקידת התורה, וצריך האדם להתאמץ בסוד המחשבה, וידע כי "המבין דבר מתוך דבר - מחשבה דיליה חשיב קמי קוב"ה מכל קרבנין ועלוך", א"כ יש למחשבה קדושה וצוירים שכליים עליונים כל סגולות הקרבנות וכל סגולות העבודות המעשיות השייכות להן, והוא הדין כל סגולות התורה המעשית שבפה ודבור של גופי תורה המכוונים כנגד הקרבנות ונמשכים מהם, ויתחזק מאד במה שלפעמים יש

שמעוט המעשים והלמודים בפועל בא לו רק מפני נטיתו הגדולה לרזא דמחשבה, ויכול להיות שהרבה חלקים מנפילותיו הם באים מפני שלא החשיב כראוי את יסוד מחשבתו. ע"כ יתאמץ יותר בבינה פנימית להבין, כי תקון העולם כולו ורפואת כל הנפשות כולן תלוי ביסוד המחשבה, וירומם את מחשבתו עד כמה דאפשר לו ויתעלה לתשובה מאהבה פנימית, "אשרי העם יודעי תרועה ד' באור פניך יהלכון".

לט.

ישנם צדיקים כאלה, שלא די שכשמחסרים רגע אחד את השעור המלא והחי, לפי ערכם, מהדבקות האלהית העליונה, הם מרגישים את נפשם בעומק צרת החטא, ומתקנים את משברם ע"י תשובה עילאה, ע"י תשובה מלאה, אדירה וגדולה, אלא שגם אם הדבקות תהיה ממולאה רק מצד אחד, מיראה לבד או מאהבה לבד, הם מרגישים בזה כבר פגם עצום ופרוק של חבור הסדר האלהי בעולם, ונפשם עורגת לאחוז במדת התשובה העליונה, לתקן את הקלקול. והצדיקים העליונים, מלאי החסד והרחמים האלהיים על כל היצור, על כל העולמים וכל אשר בהם, מראש עד סוף, אלה הנאזרים בגבורה ונעטרים בתפארה, בתפארת אמת, הם מרגישים את אי שווי המשקל שבמערכת הדבקות המזוקקה שלהם. וגם אם המזוג של היראה עם האהבה לא יהיה נושא את המשקל השווה הראוי לו, אם חלק אחד יכריע יותר מדי על חברו, הם שבים בתשובה ועולים עד המקום העליון, שמשם משתפכים האוצרות אשר לשפעת הקודש, ומוצאים הם את המשקולת הקדושה העליונה במקומה, ומתקנים הם את פגם הצליעה של ירך יעקב, והולכים במישרים, "רגלי עמדה במישר, במקהלים אברך את ד'". אלה הם הישרים אשר סוד ד' אליהם תמיד יגלה, "ואת ישרים סודו", אשר מזיו הציור של שאיפת יקרת מעלתם מתמלאה כל נפש חוקרת הוד וחיים, "וחקר כבודם כבוד".

פרק טו. יסודות התשובה לפרט ולכלל

א.

הרגשת האמת היא יסוד התשובה. ההכרה, שהעולם כולו וכל הופעותיו הוא רק הזרחה ממעטה לבושו של אור האמת המחלטה האלהית, משרישה בלב אהבת אמת בהירה, וכל הבטאה מנגדת ליסוד האמת, בין שהיא בדבור בין שהיא בתנועה ובמעשה, הרי היא נטולה מן העולם. עבודה מהמציאות ומסולקה מן החיים. והבקורת העצמית, כשהיא חודרת יפה בתוכיותה של הנפש ומבררת יפה את כל הנעשה וההגוי, היא מעמקת את החרטה על כל העדור מאור האמת שבהופעות החיים של האדם, ומרגישה את הנוול, את הכעור ואת האפסיות שלו. ושב האדם אז בתשובה מאהבה אל אור האמת. ותלמיד חכם ג"כ מבעי ליה למימר חד פסוקא דרחמי בעלותו על ערשו, להפקיד רוחו למקור האמת, להחליף כח לעבודת האמת, בתורה דכתיב בה אמת, - כגון: "בידך אפקיד רוחי פדית אותי ד' אל אמת".

ב.

הישרות הטהורה אומרת, שכל עמל המדע צריך שיהיה מכוון אל היסוד האידיאלי לתן לרצון האנושי את הפנים היותר טהורים הראויים לו, לעדן את הרצון, לאמצו, לקדשו, לטהרו, להרגילו בחנוכים שונים

שתהיה שאיפתו תמיד רוממה ושגיבה. יתעסקו המדעים איך להוציא מן הכח אל הפועל את כל הפרטים, שהרצונות הטובים והישירים השולטים בעולם שואפים אליהם, והם הם כל צרכי החיים ההגונים החמריים והרוחניים, אבל מרום פסגת מטרתם הכללית צריך להיות עדינותו של הרצון עצמו, בהירותו השכלית של הרצון והתאדליות עצמיותו. ואוי לה לאנושיות כולה כשהיא סרה מדרך הישרה, ותחת ליסד את המרכז של כל ההשלמות על הבסיס של עלוי הרצון תניח את הרצון עצמו בגסותו, בלא עבוד ועלוי. וכל עמלה יהיה רק למלא את התאוות הרצוניות. שהן זורמות כנחל גפרית וכל מיני גיהנם שולטין בהן. אז נופלת היא אנושיות בכללותה ברשתה הנורא והמכוער של זוהמת עבודה זרה, אשר דם ירדפנה. וממעמקים תקרא אל אל אלהי אמת, לשוב אל התכונה הקדושה של יסוד ההשתדלות הכללית לעלוי הרצון, ואז "תקרא וד' יענה תשוע ויאמר הנני", כי "קרוב ד' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת". וזהו כל יסוד התשובה: התעלות הרצון והשתנותו לטובה, לצאת מחושך לאור ומעמק עכור לפתח תקוה. "ועמי תלואים למשובתי", "שובה משובה ישראל", "שובה ישראל עד ד' אלהיך".

ג.

החרטה הטבעית, הבושרת בלב מתכונתה של התשובה, באה מתוך צער הנשמה שהיא מצטערת מעמידתה על מצב אחד במעלתה, תחת שהיתה צריכה בכל עת לעלות מעלה אחר מעלה. וקל וחומר אם היא מרגשת בעצמה ירידה; אלא שאם באמת ירדה לגמרי ממעלתה כבר אובדת היא ג"כ את חוש הצער הרוחני, או עכ"פ היא מפגימתו, ועי"ז חדודו המר מתמעט. אבל הצער של עמידה על מקום אחד הוא נוקב ויורד עד למעמקי הנשמה, והרגשת הכאב גדולה היא מאד, מפני שהנשמה שלא נפגמה בירידה חושיה הרוחניים הם בה חיים וערים, ותבערת הצער של העמידה על מקום אחד, שהוא הפך וטבעה וכל מטרת הויתה, היא יוקדת בה כיקוד אש, שיהפך לשלהבת אהבה רבה מלאתי עונג עליון, בהתגברו לשוב אל מכוון עליתה ולהחזיק יפה בתכונת התעלותה בכל עת, "למען יזמרך כבוד ולא ידום ד' אלהי לעולם אודך".

ד.

יש שהלב דוחק תמיד מפני עגמת-נפש, בלא טעם וסבה, וזה בא ממקור התשובה, שהאור העליון של זיו השכינה מתגלה בעומק הנפש בצורה מכווצת מאד. וצריך להזיל על נקודה גרעינית זו פלגים גדולים ממעין הדעה העליונה, ואז תצא לאור עולם בהרבה נהרות, גדולות ומפוארות, ותקיף את כל רז החיים, ועץ החיים יגלה בהדרת פארותיו על הנשמה. והתעלה והתקדש אז האדם, ויהפך אבלו לששון, וינחם וישמח מיגונו, "ומאופל ומחשך עיני עורים תראינה".

ה.

חשיבות הקדושה של האדם בעיני הבריות אינה צריכה להחליש את הדעת מפני התביעות שיש לו על עצמו, שהן הנה יסודות התשובה, המביאה לכל ההתעלות, המושיעה את היחיד ואת העולם כולו. אמנם צריכה היא החשיבות הזאת לעורר את תכונת הענוה בכל מלואה, שההתעמקות בשרשה מביאה היא את העטרה של החכמה כולה. ולשמירת הענוה, לחדורה בכל מחבואי הנשמה, תכונת הגבורה דרושה היא. וההדר החיצוני הבא מתוך החברה הרי הוא מחזק את היסוד של הגבורה, שיוכל לצאת בבהירות צחצחיותו אחרי שמזדקק מתוך הזוהמא של הגאווה.

.י

התשובה העליונה, שיסודה היא ההשכלה הקדושה והתאדרות ההשגה בנועם ד', היא המקור והבסיס לתשובה התחתונה של הישרת המעשה ושל התעלות עדינות המזג. ויסוד התשובה העליונה הלא היא יסוד התורה בכל התפשטות שרשיה וענפיה. ואם ישער האדם, שהתשובה התחתונה היא מנועה ממנו לשעה, מלהשיגה בכל שלמותה, ירוץ אל התשובה העליונה, וסוף הכבוד לבא כיון שבחפצו הפנימי הוא נוטה ורוצה לתמם בידו את שתי התשובות. ובמשך הזמן תביאהו התשובה העליונה גם לידי תשובה תחתונה, שהיא קדושת המעשים הפרטיים וקדושת הטבע הגופני, טהרת המזג והתעלות התכונות הטבעיות, ולבו ובשרו ירננו אל אל חי.

.ז

כפי אותה המדה שהאדם מכיר את עונותיו, הבהירות של אור התשובה זורחת על נשמתו, אע"פ שלכאורה עדיין לא זכה לקביעות התשובה בלבבו וברצונו, מ"מ הרי אורה חופפת ומרחפת עליו, וכבר היא פועלת לבראת אותו בריאה חדשה. ואפילו אותם הדברים המעכבים את התשובה, כפי אותה המדה שהאדם מכיר אותם, ואינו מעלים את עיניו ממציאיותם, נעשה העכוב שלהם פחות מכחו וארסיותו מתקטנת. ומתוך כך אור התשובה מתחיל להיות זורח עליו, וקדושת השמחה העליונה כבר מתלבשת בעצמיות נשמתו, ושערים סגורים הולכים ונפתחים לפניו, וסוף כל סוף יבא למדה עליונה כזו, שכל ההדורים יתישרו, "כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו, והיה העקב למישור והרכסים לבקעה".

.ח

כשהאדם שב בתשובה ואיננו מניח את תשובתו, אע"פ שיש בידו דברים המעכבים את התשובה, שנדמה לו שאינו יכול לשוב עליהם, ומ"מ הוא אוהו ברעיון התשובה, סוף סוף יבא ג"כ לשוב מאותם הדברים המעכבים את התשובה. ואז תהיה אורת תשובה למפרע גדולה מאד, ומתוך יציאתה מן המצר, מתוך העכובים הגדולים תפעול בכח עז וחזק מאד, ותהיה מהמינים הנבחרים של התשובה, החותרים את המחותרת לקבל את תשובתם של בעלי התשובה שאינם ראויים להתקבל, כמנשה וחבריו. וכשם שבמקום שבעלי תשובה עומדים, שם אין צדיקים גמורים יכולים לעמד, כן במקום שבעלי תשובה ששבו-אע"פ שבידם הדברים המעכבים את התשובה עומדים אין בעלי תשובה פשוטים יכולים לעמד שם, שהם נחשבים לגבי אותם בעלי התשובה, שבאו לשוב ובידם הדברים המעכבים את התשובה, כמו צדיקים גמורים לגבי בעלי תשובה. וכמו שהדין נוהג בתשובה, כן הוא נוהג בתפלה. ישנם דברים המעכבים את התפלה, ומי שנדמה לו שכל אלה הם בידו ומ"מ הוא אוהו בחזקה ביסוד התפלה, והוא קורא לד' בכל עת, סופו שיסורו ממנו כל הדברים המעכבים. ואז אור התפלה הבאה מתוך הדברים המעכבים הולך הוא למישורים בחיל גדול, בגבורה של מעלה, ומפליש נתיבות להמון תפלות נדחות של עצמו ושל כל העולם כולו, ומתקים בו דוקא "מן המצר קראתי יה ענני במרחב יה, ד' לי לא אירא מה יעשה לי אדם, ד' לי בעוזרי ואני אראה בשונא".

.ט

רעיון התשובה, השרוי באדם תמיד, הוא יסוד כל המעלות הטובות. המחשבה העצבנית, שבאה מתוך הקשר אל עומק התשובה, היא מקור השמחה. התכונה היסודית של התשובה היא ההשערה בגדל השלמות

העליונה של האלהות, ומתוך כך העונות בולטים הרבה מאד. "שתה עונותינו לנגדך, עלומנו למאור פניך". וכיון שמרגישים, שההרגשה של החטא בכל אופן באה היא מתוך ההבהקה האלהית על הנשמה, מתמלאים מזה הרעיון עצמו גיל וגודל אין סוף, וחדות השמחה האצילית הולכת ומתגברת יחד עם דכאות הלב של לבוש הנפש, העומדת בדרגת התשובה. התשובה, לפי זה, מביאה לידי גאולה בפרטיות. מתוך הבהירות האלהית, שמתגברת בקרבו, נגאל האדם מכל שעבוד של הכחות הזרים השולטים עליו, והכלל כולו, בהיותו מוכן להרגיש את רעיון התשובה, מיד הוא נגאל, מתוך בהיקות האורה האלהית השופעת עליו, יחד עם הרעיון של התשובה.

י.

כששוכחים את מהות הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישוב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל, האלהים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד הלאה מעלה מעלה בקדושה ובטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחידי, בין בעם שלם, בין בכל האנושיות, בין בתקון כל ההויה כולה, שקלקולה בא תמיד ממה שהיא שוכחת את עצמה. ואם תאמר שהיא חפצה לשוב אל ד' ואת עצמה היא אינה מכוונת לקבץ את נדחיה, הרי היא תשובה של רמיה, שתשא ע"י זה את שם ד' לשוא. על כן רק באמת הגדולה של התשובה אל עצמו ישוב האדם והעם, העולם וכל העולמים, ההויה כולה, אל קונה, לאור באור החיים. וזהו הרז של אורו של משיח, הופעת נשמת העולם, שבהאירו ישוב העולם לשורש ההויה, ואור ד' עליו יגלה. וממקור התשובה הגדולה הזאת ישאב האדם את חיי הקודש של התשובה באמתה.

יא.

האומה שלנו תבנה ותתכונן, תשוב לאיתנה למכוונת חייה כולם, ע"י מה שהאמוניות שלה, היראיות שלה, דחינו התוכן האצילי המקודש האלהי שלה, יתפשט, יתגבר, ישתכלל ויתאמץ. כל בוני האומה יבואו לעומק האמת של נקודה זו, ואז בקול מלא גבורה ועז יכריזו על עצמם ועל עמם בקול גדול: לכו ונשובה אל ד'. והתשובה תשובת אמת תהיה, והתשובה מכון גבורה תהיה, והתשובה תתן עז ותעצומות לכל הסעיפים המעשיים והרוחניים, לכל ההליכות כולן הדרושות לבנין האומה ושכלולה, ליקצתה לתחיה, להתעודדות עמדתה. העיניים תפקחנה, הנשמה תזך, אורה יבריק, מעופה יתגדל, ועם נברא יקום, עם גדול עצום ורב, אור אלהים עליו וגדולת לאום לו, כלביא יקום וכארי יתנשא.

יב.

ההכרה, שהשפלה במעמד המוסרי היא מעכבת את הפריחה הספרותית, היא הרגשה ישראלית מיוחדת. רק אנו מכירים באמת, שכדי לתקן את הספרות צריכים הסופרים לטהר בתחילה את נשמותיהם, והננו מרגישים בעצמנו צורך גדול לתשובה בשביל ההתנשאות אל המרומים הטהורים של הספרות הזכה המיוחדת שלנו, הנובעת ממקור חכמת ישראל, שהקדושה והטהרה, האמונה והגבורה הרוחנית, הנה הן מקורותיה.

פרק טז . שרשי התשובה ופנימיותה.

א.

יסוד התשובה הוא חשבונו של עולם. שרשי החשבון הם למעלה מן החשבון, כמו שהתיאוריה של ערכי המספר עומדת היא למעלה מן המספר ופרטיו. ובשביל כך עיקר התשובה העליונה היא למעלה מן החשבון המפורט, והחשבון בא מתולדתה. ו"קופה של חשבונות" היתה דוקא למטה מירושלים, מפני שירושלים עצמה היא "משוש כל הארץ", מכון השמחה של אור התשובה העליונה. ועל זה שר אדם "מזמור שיר ליום השבת": "טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון, כי שמחתי ד' בפעליך, במעשי ידיך ארנן", בקשור עם "מה גדלו מעשיך ד' - מאד עמקו מחשבותיך", המתעלות מכל חשבון, כי "לתבונתו אין מספר", למעלה מהמדה האומרת: "מה רבו מעשיך ד'", שנכנסת בחשבון, שהיא מדת הארץ: "מלאה הארץ קניינך"; אבל יסודה של התשובה במקורה נאמר עליו: "כגבה שמים על הארץ גבר חסדו על יראיו. כרחק מזרח ממערב הרחיק ממנו את פשעינו". והולכת היא תדיר שפעת התשובה מלמעלה למטה - מההתעלות מכל חשבון אל יסוד ההתגלות החשבונית, ומלמטה למעלה - מתכונת החשבון עד "תאות גבעות עולם" "בטרם הרים יולדו", שנאמר בהם: "ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים", "כי מעולם עד עולם אתה אל תשב אנוש עד דכא ותאמר: שובו בני אדם".

א*.

אחד מהיסודות של התשובה, במחשבתו של האדם, הוא הכרת האחריות של האדם על מעשיו, שבא מתוך אמונת הבחירה החפשית של האדם. וזהו גם כן תוכן הוידוי המחובר עם מצות התשובה שמודה האדם שאין שום ענין אחד, שיש להאשימו על החטא ותוצאותיו, כי-אם אותו בעצמו. ובזה הוא מברר לעצמו את חופש רצונו ועוצם יכולתו על סדרי חייו ומעשיו, ומתוך כך הוא מפנה לפניו את הדרך לשוב אל ד', לחדש את חייו בסדר הטוב. אשר יכיר שהוא מוצלח בעדו כאשר ישאב ממקור הדעת, המתחבר אל קדושת אור התורה, המשיבת נפש. ואחרי הידיעה הבהירה, שהשאלה על-דבר שני הפכים בנושא אחד היא רק תכונה יחסית לנו, לגבי שכלנו המוגבל, ואינה שייכת כלל בחק בורא כל, אדון כל החקים, וסבת כל הסבות, מקור החכמה ובונה התבונה, ברוך הוא, הננו נכונים להבין שיש מקום גם להשקפה של בחירתו של האדם וחופשו וגם לאי-בחירתו ואי-חופשו, והדברים נמשכים מכל הזרמים שבהויה. אך כל זמן שלא שב האדם מחטאו, לא סידר לו את ארחות תשובתו, הרי הוא מונח תחת הסבל של בחירתו והאשמה של כל מעשיו, וכל תוצאותיהם הרעות מוטלות עליו. אמנם אחרי הארת התשובה מיד נמסרים למפרע כל המגרעות שבחייו, וכל המעשים, שלגבי ערכו של האדם אינם טובים, ותוצאותיהן הן מרות לו, לרשות הגבוהה, וכולם נערכים מחוץ ליסוד חופשו ובחירתו, ומצטרפים הם לרשות ההנהגה העליונה, רשות הגבוהה, אשר כל מעשינו פעלת. וכל זה הוא ביחש להצד הרע שבמעשיו, מה שאין כן הצד הטוב כולו הוא קשור עם חופשתו של האדם, וכפי אותה המדה שתוכן התשובה מתגבר, והצד הרע שבמעשיו הולך וניתק מרשות הבחירה החפשית שלו, ונמסר לרשות העליון, ששם כולו הוא טוב, ולא יגורך רע, ככה מתקשר יותר הצד הטוב שבמעשיו וכל תוכן חייו לרשות בחירתו וחופשו, להגדיל אורו ועשרו לשעה ולנצח, והאדם וכל עולמו ובמדה ידועה כל העולמים מתעלים בזה, ומתבהרים בהכרה העליונה של הטוב העליון, שהמדה הטובה היא היסודית הכוללת, והראשית וגם האחרית של כל ההויה, "טוב ד' לכל ורחמיו על כל מעשיו".

א.**

באחריתו של כל חזון, ראוי לברר את כל החלקים הטובים שבו, ולהשאיר אותם בתור רכוש חיים, ולבער אחר כל קרטוב של קלקול, של רע ושל כעור שבו, ולהעלותם אחר כך במעלה השרשית של מוצאם העליון, בתור רז התשובה, שהיא ראויה להופיע בתור חתימה, לכל פרק חשוב במארעות החיים.

ב.

מחשכי ההויה עלופים הם בפחדי שוא, שמאפליהם מתפשטים בנשמות היחיד והצבור, בנפש העולם המקושר בתנאי הלחץ וחוקים מעיקים על חופשתו האמתית. בעל- התשובה מפחד, שעוונותיו כבר אבדוהו ושתקותו כבר אפסה, ואיננו יודע שבתוך פחדו כבר כל אורות הצלתו מונחים הם בגניזתם. פחדה הארץ ג"כ ולא הוציאה את העץ בשלמותו, שיהיה טעמו כטעם פרו. פחדה הלבנה, מפני ההתחרות של שני מלכים בכתר אחד. מפחדת היא האנושיות, מפני ערכי החופש הבהירים והרוממים. מפחד הוא כל העולם הזה, מפני הופעתו של העולם הבא הנאדר בקודש. אמנם מתוך אוצר הבטחון באה השלוח, והפחד סר מיסודו, ו"מגדל עז שם ד' בו ירוץ צדיק ונשגב", ובקדושת הבטחון ימלאו פגימותיהם של העולמים וכל אשר בהם, "בטחו בד' עדי עד, כי ביה ד' צור עולמים".

ג.

אין לשער ואין להעריך את גדולת האושר, שצריך האדם לחוש בעצמו, ברב קורת רוח, מתוך אותו הצער העדין המצער אותו בעת אשר רוח הקדושה והטהרה של התשובה חל עליו, בעת שהוא הולך ומשוטט ברעיון הבוער באשר של חרטה גמורה על כל חטאיו ועוונותיו ופשעיו, בעת שנשמתו מתרפקת באהבה על הוד הקדושה והשלמות, מתרפקת על דודה יוצרה ומחוללה מחולל כל ברוך הוא, בעת שבכל לב ובכל נפש רוצה האדם בעומק של חפץ אדיר להיות הולך בתם וביושר, להיות צדיק פועל צדקות, להיות ישר הולך נכוחות. אע"פ שהוא מתלבט מאד איך להוציא את רגליו מתוך הבוץ של החטאים, אע"פ שלא נתברר לו כלל וכלל איך מתקנים את העבר כולו, אע"פ שהדרכים המעשיים אינם עדיין כלל סלולים לפניו, ואבני נגף הם מלאים, אבל הרצון להיות טוב זָהוּ רוח גן עדן אלהים, המנשב בנשמה וממלא אותה אושר אין קץ, עד אשר גם אש הגיהנם של הצער העמוק מתהפך גם הוא לנחל עדנים.

ד.

התשובה היא מחוברת עם הגבורה האישית, "אשרי איש ירא ד'" - "אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש", והדבר למד מענינו: אשרי מי שהוא איש כשהוא עושה תשובה.

ה.

הצער, שמרגישים בעת שנגשים אל כל דבר שבקדושה, הרי הוא בא מתוך שאז הנשמה היא מאירה יותר ומתגלה בה התוכן של השלמות המוחלטה, והיא רואה מתוך כך את האפסיות שבהגבלתה וצמצומה, והיא מתמרמרת על כל מה שגורם לה עצור כח וכחות. וזה הוא באמת יסוד התשובה מאהבה, שראוי לכל אדם

בעל נפש לקבל את ההרגשה המרורה הזאת בשמחה וטוב לב, ואז עומק הצער הזה מתהפך הוא לתוכן של עונג עליון, ששפעת עדנים של קודש מתגלים בו.

ה*.

הנשמה המאירה, כל פגמיה גלויים לפנייה, על כן היא שרויה תמיד בתשובה.

א.

התשובה אינה באה למרר את החיים כי-אם להנעימם. ונעימות-החיים הבאה ע"י התשובה היא מתגלה מתוך כל אותם גלי המרורות, שהנפש מסתבכת בהם בתחלת מצעדיה במהלך החיים של התשובה. אבל זאת היא הגבורה העליונה היוצרת, שתדע ותבין כי נועם היא מחשפת מכל מרירות, חיים מכל חבלי מות, עדני עולם מכל מדוה ומכאובים. והידיעה הנצחית הזאת הולכת היא ומתבררת בשכל, ברגש, בטבע הגוף ובטבע הנפש, והאדם מתחדש לבריאה חדשה ויוצק בעז-רוח רוח-חיים חדש על כל סביבותיו ומבשר לכל דורו ולדורות עולם שמחות ישרים, גילת ורנן ובטחון גאולה, צהלה ורנה, "ויספו ענוים בדי שמחה, ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו".

א.

כל תשובה שהיא שלמה מוכרחת היא לפעול שתי פעולות נגדיות על הנפש: מצד אחד חרדה ויגון על החטא והרע שבתוכו, ומצד השני בטחון ושמחה על הטוב, שאי אפשר לו שלא ימצא האדם בתוכו איזה חלק ממנו. ואפילו אם לפעמים החשבון שלו הוא כ"כ מעורפל אצלו, עד שאינו מוצא בתוכו מאומה מן הטוב, הלא אז מה שהחרדה והיגון, הם מקיפים אותו, מצד הכרת החטא והרע שבתוכו, הלא גם זה עצמו הרי יש בו טוב גדול; וצריך הוא מיד להיות שמח, בוטח ומלא עז ועצמה, גם על הטוב הזה, עד שימצא את עצמו תמיד, גם בתוך הדכוי היותר גדול של רגשי התשובה, מלא רוח חיים וחמוש ביסוד המפעל והמעשה ושמחת החיים והכנת ברכתם.

ב.

תשובת המחשבה קודמה לתשובת המעשה, ותשובת החפץ הטמיר קודמת גם לתשובת המחשבה; ותשובת החפץ הטמיר היא באמת תמיד תשובה מאהבה, אפילו אצל אותם שתשובת-המחשבה שלהם היא מיראה.

ט.

התשובה העליונה, השכלית וההרגשית, כוללת בתוכה ממילא את כל מיני התשובות התחתונות, עם כל פרטי יגיעות חשבונותיהן, בצורה אצילית נוחה וענוגה.

י.

בעל תורה אין לו תקנת תשובה כ"א בתורה וע"י התורה, ובעל מחשבה פנימית אין לו תשובה כ"א

במחשבה זו וע"י מחשבה זו. ואם בעל תורה יאמר: הריני מתענה ועי"ז אשוב, אין בדבריו ממש וליכול כלבא לשירותיה. ובעל מחשבה פנימית, שאומר: הריני שב בשקידה גשמית חיצונית, אין לו תשובה. תשובתו מוכרחת להיות עליונה, רוחנית עדינה, חפשית ממולאה אור קדש קדשים, מעוטר בה עדיים של החיים העליונים, אז הוא מביא רפואה לו ולעולם כולו.

יא.

שתי נקודות יש לה להתשובה, שאנו כוללים אותן בשם תשובה עילאה ותשובה תתאה. התשובה העילאה היא התשובה בעד עצמו, והתתאה היא בעד העולם. לעולם הנקודה העצמית המיוחדת של האדם בתוכיותו היא הרבה יותר גבוהה, נשגבה ונעלה, מכל מה שהוא שופע ממנו ולחוץ. יש אדם, שכשהוא בא לידי התשובה העצמית שלו היה צריך להרבות במחשבה, ועי"ז היה בא למעט בלמוד, להרבות בציור, ועי"ז בא למעט במעשה, - בעיקר לזכך את תוכיותו כדי שיעמד צרוף וחפשי כאמת. וכל זה הוא נוהג בתשובה העילאה, התשובה העצמית. לא כך הוא, אמנם, בתשובה התתאה, התשובה שכלפי העולם. כאן הדבר מתחלף, והכרח הוא להרבות בתלמוד ובמעשה, אע"פ שבא עי"ז מעוט בהגיון ובמחשבה: ולפעמים מעוט הבהירות של ההגיון ושל המחשבה עצמה הוא תקון כלפי העולם, מפני שאין העולם החיצוני תופס את התוכן של המחשבה הנאצלת ואת בהירות ההגיון. ע"כ מתקרבים אליו דוקא ע"י החשכת המחשבה באופן ידוע. אבל מה שצריך לדעת הוא, שתמיד הננו קרואים לאחוז בשתי התשובות האלה ביחד, והתשובה התתאה היא כמו גוף וכלי להתשובה העילאה. וצריך לכוון את המעמדים בצורה כזאת, שכל העתקה של התשובה העילאה תעתיק ג"כ את התשובה התתאה לדחוף אותה כלפי מעלה, וכל העתקה של התשובה התתאה היא ג"כ תאמץ ותתן עז לתשובה העילאה, שאע"פ שבחיצוניות צורתן הרי הן כסותרות זו את זו - בפנימיותן הן תרין ריעין דלא מתפרשין.

יא*.

על ידי אור הדעת מתחברות הן שתי התשובות, העילאה והתתאה, ונעשות לחטיבה נפלאה אחת, ומחדשת אז בגוף ובנשמה, באומה, בעולם ובעולמים כלם, הארה נוספת וחשובה, שצריך האדם לעבוד עבודות הרבה, מדעיות, מוסריות, מעשיות וטבעיות-מזגיות, כדי לדלות מעט מהרבה, מאוצרות מעמיקה, מלאי החיים ועשירי האורה והשמחה, ממתקי הענג והנחחיות.

יב.

הצדיקים הבהירים, שרואים את כל העולם נדון בטוב, הם מזככים את הכל - מצד בהירות רעיונותיהם ומצד הזוהר של הטוב המיושר שבחפצם הטהור, הם מסלקים את כל קלקולי העולם ואת כל הרשעה מיסודם, הם מעמידים את כל התכונה של הסכלות ושל הרשע של העולם בתור מסכים, שהם רק מתקנים את הזרחת האור, מכינים לו מקום שיוכל להאיר בעולם, אבל לא מקלקלים ולא מהרסים אותו. והדבר תלוי במדת האור עצמה, כי אורה קדושה מצומצמת הלא אינה צריכה סתומים כדי לאפשר את ההנאה מזיוה, וע"כ לגבי ערכה כל גסות, כל נטיות חמריות, וקל וחומר כל רשעה וכסילות, הרי היא כעצמה דבר מקלקל, מעות ומחליא, והנשמה מתטשטשת על ידם, והנפש מתמלאה רוגז חלי וקצף על מציאותם. מה שאין כן גורל הצדיקים העליונים, בעלי ההשכלה האלהית הבהירה, נושאי טהרת הרצון, שהאור המבהיק העליון שוכן בהם. הם מכירים, שהאור הטהור הוא הרבה יותר גדול מכח העולם

לשאת אותו, ועם כל זה מוכרח הוא להיות מאיר בעולם, והכרח הוא, מצד טבע העולם, שיהיו מסכים רבים להסתיר את האור, והמסכים הם הם הרשעה ונושאה, ונמצא שכל אלה ג"כ מכלל תקון סדרו של עולם הם. ולכן כל עיקר גודל צערם הלא הוא ממה שמצטערים בעלי האור המצומצם, שאין בכחם לראות איך כל ההשעה כולה איננה כ"א מסך המתקן את הזרחת האור. על כן אתי משיח לאתבא לצדיקא בתיובתא, ובהתעלות הצדיקים למדת התשובה העליונה יוכר להם, שהאור הגדול הוא לאין חקר והוא מופיע בעולם כעזוז גבורת חסדיו, ולולא המסכים הרבים שבאים ע"י כל סוגי הרשעות, החמריות והרוחניות, היה העולם מתטשטש מרוב זיו. ונמצא שהכל חוזר לתקון העולם, וכל הרשעים מתתקנים וחוזרים למוטב, בהיותם מכירים את תפקידם, ועיקר ענשם של הרשעים בא על אשר צערו את הצדיקים בעולם המצומצם, והצדיקים העומדים במרחבי ים באים ומוציאים את הרשעים מכל מצרי שאול, והכל נעשה מלא עז וחדוה, "עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו, גם ברכות יעטה מורה, ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון".

פרק יז. ההתגלות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחיתו בארצנו

א.

תחית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כולו שתבא אחריה.

ב.

כשרוצים באמת לשוב, אע"פ שמעוכבים בשביל כמה מניעות, כמו מחמת בלבול דעת או מחמת חלישות כח או מחמת אי-יכולת לתקן דברים שהם נוגעים בין אדם לחברו, אע"פ שהעכוב הוא גדול מאד והלב מוכרח להיות נשבר מפני ידיעת גדל החובה המוטלת על האדם לתקן את כל פגמיו, באופן היותר טוב והיותר שלם, מ"מ כיון שהרצון לשוב בתשובה הוא אמיץ, אע"פ שאין בכוח עדיין לסלק את כל המניעות, צריכים לקבל את ההארה הזאת של התשובה בתור תוכן המטהר והמקדש עד שלא יזוז, מפני העכובים של אי השלמת התשובה, מכל רוממות ומכל עליה רוחנית שהיא ראויה לו, ע"פ קדושת הנשמה וצביונה הקדוש. וכשם שזה הוא כלל גדול אצל היחיד, ככה הוא אצל הצבור בכללותו. הארת התשובה ישנה בישראל. התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה, באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בברור גמור בבטויה של תורה: "ושבת עד ד' אלהיך" כי תשוב אל ה' אלהיך". התשובה היא תשובה פנימית, אלא שהיא מכוסה בהרבה מסכים חוצצים - ואין כח בשום עכוב ומניעת השלמה לעכב את האור העליון מהופיע עלינו.

ג.

גם מתוך החול יגלה הקדש, וגם מתוך החופש הפרוץ יבא העול האהוב. עבותות זהב ישתרגו ויעלו גם מתוך השירה החפשנית. ותשובה מזהירה תצא גם מתוך הספרות החיצונית. זאת תהיה הפליאה העליונה של חזון הגאולה. יגמל זה הציץ, יפרח הפרח, יבושל הפרי, וידע העולם כולו, כי רוח הקדש מדבר בכנסת

ישראל בכל תנועות רוחה, וסוף הכל הוא לתשובה המביאה רפואה וגאולה לעולם.

.ד

עקירת הטבע של קדושת היהדות היא הגורמת לכל בלבולי הדעות. באים להתחכם ולמצוא בסברות והגיונות דבר שצריך למצא בעצם ההויה הנפשית ובטבע הרוחני וגם הגופני, של הכלל כולו ושל כל אחד ואחד מישראל בפרט. הפרת ברית היא זו, הזנחת הטבע היהדותי במעשה, ברעיון, ברגש ובמחשבה, ברצון ובמציאות. אין תרופה למפיר ברית כי אם התשובה אל הברית, האחוזה בתכונת הקדש של ישראל בחזקה, "שובו אלי ואשובה אליכם".

.ה

רגשי התשובה בכל הוד יפעתם, בכל דכדוכי-נפשם היותר עמוקים, מוכרחים להגלות בספרות, למען ילמד דור התחיה את התשובה בעומק נפש, בתכונה חיה ורעננה, ושב ורפא לו. וקום יקום לנו משורר התשובה, שהוא יהיה משורר החיים, משורר התחיה, משוררה של הנשמה הלאומית ההולכת להגאל.

.ו

הננו מתעכבים בדרך ההשלמה והננו מפגרים בה, מפני החרדה היתרה שהננו מרגישים בנפש בעת אשר רעיון התשובה עובר לפנינו. הננו נשארם מלאי חלחלה ומחוסרי איל משפעת דכאותה של התשובה. ובשביל כך עצמו דוחים אנו את הרעיון הזה, מקור כל ההצלחות, מרשמי נפשנו. והננו נשארם תועים במדבר החיים. אבל לא יוכל מצב כזה להתקיים. אנחנו חיבים להתאזר בגבורת נשמה, בכחה של שירת התשובה. כל היגון שלה מוכרח להתהפך אצלנו לשירה רעננה, המחיה ומעודדת, המנחמת ומרפאה. ואז תהיה לנו התשובה עם כל הגיונותיה חטיבה נעימה ומתוקה, שנהגה בה תמיד ועל פיה נסדר את כל מצעדי חיינו, לטובתנו הפרטית והכללית, בעולם הזה ובעולם הבא ולגאולת הפרט ולגאולת הכלל כולו, לתחית האומה ולשיבת שבותה כימי עולם וכשנים קדמוניות.